

Sanoista tekoihin – opas toiminnalliseen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitteluun perusopetuksessa

Oppaan työryhmä ja kuvitus:

Opetushallitus on asettanut oppaan laatimiseksi työryhmän. Työryhmään on osallistunut Opetushallituksen asiantuntijoiden lisäksi Satu Honkala ja Susanna Kulonen sekä edustajia seuraavilta tahoilta: oikeusministeriö, opetus- ja kulttuuriministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, tasa-arvovaltuutettu ja yhdenvertaisuusvaltuutettu. Oppaan on kuvittanut Veera Vives.

Sisällysluettelo

Sanoista tekoihin – opas toiminnalliseen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitteluun perusopetuksessa.....	1
Sisällysluettelo	2
Tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen rakentaa turvallista kouluuyhteisöä	4
Oikeus turvalliseen oppimisympäristöön	4
Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus	5
Lainsäädännöllinen perusta tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyöhön	5
Opetuksen järjestäjän rooli	6
Näin edistät tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta suunnittelun keinoin.....	7
Tavoitteena on koulun toiminnan kehittäminen	7
Työ on aina koulukohtaista	7
Tehdään yhteistyötä	8
Arvioidaan koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustilanne.....	9
Asetetaan tavoitteet ja valitaan konkreettiset toimenpiteet	10
Kirjataan ja hyväksytään suunnitelma ja tiedotetaan toimenpiteistä	11
Tehokas toimeenpano vaatii sitoutumista	11
Kysymykset, joihin yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteen arvioinnissa on kiinnitettävä erityistä huomiota	12
Häirinnän ehkäiseminen ja poistaminen	13
Sukupuolen moninaisuus	14
Kohtuullisilla mukautuksilla luodaan yhdenvertaisuutta	15
Koulun juhlat ja muut tilaisuudet.....	16
Osallistavan ja antirasistisen toimintakulttuurin luominen	16
Oppimateriaali.....	18
Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus ja ohjaus	18
Esteettömyys ja saavutettavuus	22
Liitteet.....	24
Menetelmiä koulun oppilaiden näkemysten ja kokemusten selvittämiseksi	24
Kysymyksiä koulun henkilökunnan keskuudessa käytävään keskusteluun	27

Yhdenvertaisuusbingo.....	32
Esimerkkisuunnitelma.....	34
Sanastoa.....	35

Tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen rakentaa turvallista kouluuyhteisöä

Tämän oppaan tarkoituksena on kannustaa ja tukea kouluja yhdenvertaisuuden ja sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi kaikessa toiminnassaan. Opas avaa koulun velvoitteita ja mahdollisuuksia kehittää toimintaansa sekä toimia esimerkin tavoin. Yhdenvertainen ja tasa-arvoinen koulu parantaa viihtyvyyttä ja luo koulusta turvallisen tilan kaikille. Turvallinen ja hyvinvoiva koulu ei kuitenkaan synny itsestään vaan sen saavuttaminen vaatii määrätietoista ja suunnitelmallista työtä.

Opas on suunnattu erityisesti opetuksen järjestäjille, koulujen henkilökunnalle ja koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnittelua tekeville henkilöille.

Oikeus turvalliseen oppimisympäristöön

Jokaisella oppilaalla on oikeus turvalliseen oppimisympäristöön, jossa ei tarvitse pelätä syrjinnän ja häirinnän kohteeksi joutumista. Koulun kaikessa toiminnassa tulee tietoisesti rakentaa turvallisempaa tilaa niin oppilaille kuin henkilöstölle.

Turvallisemmalla tilalla ymmärretään tilaa, jossa jokainen saa kokea osallisuutta ja arvostusta, ja jossa ei tehdä oletuksia tai epäasiallisia huomioita esimerkiksi seksuaalisuudesta, sukupuolesta, alkuperästä, uskonnosta, sosioekonomisesta taustasta tai terveydestä.

Yhdenvertaisuuslaissa (1325/2014) ja naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetussa laissa (609/1986) eli tasa-arvolaisissa veloitetaan opetuksen järjestäjää ja koulua edistämään yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistävässä ja ylläpitävässä koulussa jokainen oppilas uskaltaa olla oma itsensä tuntien olonsa turvalliseksi. Tällöin oppilaalla on myös mahdollisuus viihtyä koulussa ja tuntee suurempaa osallisuutta omaan kouluuyhteisöönsä.

Opetushallituksen “Ei kaikelle väkivallalle” -sivustolle on koottu tietoa, ohjeita ja välineitä siihen, miten syrjintään, kiusaamiseen, häirintää ja väkivaltaan liittyviä tekoja ja tilanteita voidaan tunnistaa ja ennaltaehkäistä, ja miten niihin tulee puuttua.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet ohjaavat koulua yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseen. Koulun tulee ehkäistä eriarvoistumista ja syrjäytymistä sekä kannustaa oppilasta opinnoissaan ja omien oppimispolkujensa rakentamisessa sukupuolesta ja muista henkilökohtaisista ominaisuuksista riippumatta.

Perusopetuksen opetus on yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotietoista, ja se lisää tietoa ja ymmärrystä myös sukupuolen moninaisuudesta.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus perustuu ammattitaidolle tunnistaa oppilaan persoonallisuus ja yksilölliset tarpeet. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisessa opetuksessa tunnistetaan stereotyyppioita ja sukupuolittavia, toiseuttavia ja eriarvoistavia yhteiskunnallisia rakenteita ja puretaan niitä. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa.

Opetuksen ja ohjauksen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisuutta tulee toteuttaa koulun johtamisella, järjestelmällisellä suunnittelulla sekä riittävällä opettajien täydennyskoulutuksella. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisuus on osa opettajan ammattitaitoa.

Lainsäädännöllinen perusta tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyöhön

Toiminnallisen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelman laatimista koskeva velvoite on koskenut kouluja vuodesta 2015 lähtien. Säännöksillä on haluttu vakiinnuttaa yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistävän työn käytäntöjä koulun arkeen. Velvoitteet on lisätty perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin.

Yhdenvertaisuuslain mukaan opetuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän koulun on arvioitava, miten sen toiminta vaikuttaa eri väestöryhmiin ja miten yhdenvertaisuus toteutuu sen toiminnassa. Lisäksi on ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Edistämistoimenpiteiden on oltava koulun toimintaympäristö, voimavarat ja muut olosuhteet huomioon ottaen tehokkaita, tarkoituksenmukaisia ja oikeasuhtaisia.

Opetuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että koululla on suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Opetuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän koulun on varattava oppilaille ja heidän huoltajilleen mahdollisuus tulla kuulluksi edistämistoimenpiteistä.

Tasa-arvolain mukaan opetuksen järjestäjän on huolehdittava siitä, että kaikilla on samat mahdollisuudet koulutukseen ja ammatilliseen kehitykseen. Opetuksen järjestäjän on lisäksi huolehdittava siitä, että opetus ja oppiaineisto tukevat tasa-arvolain tarkoituksen toteutumista. Sukupuolten tasa-arvoa edistetään lasten ikä ja kehitys huomioon ottaen.

Opetuksen järjestäjä vastaa siitä, että vuosittain laaditaan koulukohtaisesti tasa-arvosuunnitelma yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Suunnitelma voidaan sisällyttää osaksi opetussuunnitelmaa tai muuta koulun suunnitelmaa.

Tasa-arvosuunnitelman tulee sisältää:

- selvitys koulun tasa-arvotilanteesta
- tarvittavat toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi
- arvio aikaisempaan tasa-arvosuunnitelmaan sisältyneiden toimenpiteiden toteuttamisesta ja tuloksista.

Erytistä huomiota tulee kiinnittää oppilasvalintaan, opetuksen järjestämiseen, oppimiseroihin ja opintosuoritusten arviointiin sekä seksuaalisen häirinnän ja sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ennaltaehkäisy on otettava huomioon tasa-arvosuunnitelmaa laadittaessa ja toimenpiteistä sovittaessa.

Vuosittaisen tarkastelun sijasta on mahdollista sopia, että tasa-arvosuunnitelma laaditaan enintään kolmeksi vuodeksi kerralla.

Yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain eräistä eroavuuksista huolimatta koulun on tarkoituksenmukaista yhdistää tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat. Riippumatta suunnitelman muodosta suunnitelman on täytettävä niin yhdenvertaisuuslain kuin tasa-arvolainkin asettamat suunnitelmien menettelyä ja sisältöä koskevat vaatimukset.

Opetuksen järjestäjän rooli

Opetuksen järjestäjällä ja koulun johdolla on keskeinen asema yhdenvertaisen ja tasa-arvoisen toimintakulttuurin luomisessa koulussa. Opetuksen järjestäjän ja koulun johdon on omalla toiminnallaan edistettävä yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa lisääviä ja arvostavia asenteita sekä käytänteitä. Tämä luo perustan turvalliselle ja kannustavalle oppimisympäristölle, jossa jokainen voi tuntea itsensä tervetulleeksi.

Opetuksen järjestäjä on vastuussa siitä, että sen hallinnoimissa kouluissa tehdään suunnitelmallista yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa edistävää työtä lainsäädännön edellyttämällä tavalla.

Opetuksen järjestäjän tehtävänä on tukea koulun työtä tarjoamalla yhdenvertaisuus- ja tasa-arvokoulutusta sekä yleistä ohjeistusta, esimerkiksi malleja osallistavaan työskentelyyn ja oppilaiden näkemysten ja kokemusten kartoittamiseen koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteesta. Opetuksen järjestäjän on myös hyvä tukea

koulujen työtä tarjoamalla perustietoa yhdenvertaisuudesta ja sukupuolten tasa-arvosta sekä käytävä ja johdettava keskustelua kouluja koskevista haastavista aiheista. Opetuksen järjestäjän tehtävänä on tukea yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyötä antamalla koululle palautetta tehdystä työstä.

Suunnitelma tulee laatia koulukohtaisesti. Koska koulun toiminnallinen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma tulee laatia koulussa yhteistyössä koulun henkilöstön, oppilaiden ja huoltajien kanssa, ei opetuksen järjestäjän tai koulun johdon laatima suunnitelma täytä yhdenvertaisuuslain ja tasa-arvolain vaatimuksia.

Näin edistät tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta suunnittelun keinoin

Koululla on yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolakien mukainen velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti. Työn tueksi koulun on laadittava sen toiminnan kehittämiseen tähtäävä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma. Suunnitelmalla varmistetaan, että koulussa tehdään järjestelmällistä ja suunnitelmaan perustuvaa yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyötä.

Tavoitteena on koulun toiminnan kehittäminen

Koulussa tehtävä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyö on jatkuva prosessi, jonka tarkoitus on kehittää koulun toimintaa. Työn tueksi laaditaan koulukohtainen lakisääteinen suunnitelma, johon kirjataan toimet tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnittelulla luodaan yhteinen käsitys siitä,

- millainen on yhdenvertainen ja tasa-arvoinen koulu
- mitkä asiat koulussa edistävät yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa
- mitkä asiat estävät yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumista
- miten koulussa puututaan syrjintään ja häirintään.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyön onnistumisen kannalta on tärkeää, että työ perustuu koulun ja sen oppilaiden tarpeisiin. Siksi työn on aina oltava koulukohtaista.

Työ on aina koulukohtaista

Koulun toiminnan kehittämiseen tähtäävä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnittelu tehdään koko koulun yhteistyönä vastaamaan koulun ja sen oppilaiden tarpeita. Koulu laatii omia tarpeitaan vastaavan suunnitelman, joka perustuu koulun tilanteen kartoitukseen ja arviointiin. Koulukohtainen suunnitelma painottaa tärkeimmiksi valittuja toimia.

Suunnitelma laaditaan aina vastaamaan koulun omia tarpeita

Koulukohtaisesti laadittu tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma tarjoaa mahdollisuuden kehittää ymmärrystä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisesta koulusta, jossa hyvät ajatukset saadaan muuttumaan arkipäivän teoiksi. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma voi – hyvin tehtynä – toimia työkaluna siinä järjestelmällisessä, suunnitelmallisessa ja tavoitteellisessa yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa edistävässä työssä, jota koulussa tarvitaan. Yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistävä työ tulisi nähdä mahdollisuutena arvioida ja kehittää koulun omaa toimintaa yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon näkökulmasta.

Oman koulun näköinen suunnitelma lisää koko kouluyhteisön sitoutumista yhteisesti sovittujen toimenpiteiden toteuttamiseen. Kyse on konkreettisista teoista, jotka tosiasiallisesti edistävät tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta koulun arjessa. Suunnitelma-asiakirjan laatiminen ei siis ole itsetarkoituksellista, vaan suunnitelman toteutumista mitataan siinä, miten se tukee ja ohjaa koulun tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta edistävää työtä ja saa aikaan tarvittavia muutoksia.

Koulukohtaisuuden saavuttamiseksi ei riitä se, että koulun suunnitelma hyväksytään koulun omassa päätöksentekomenettelyssä tai se, että suunnitelma tulee koulun vuosisuunnitelman liitteeksi, jos suunnitelma ei perustu koulussa tehtyyn arviointiin yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteesta tai jos suunnitelman toimenpiteitä ei ole valittu tämän arvioinnin pohjalta.

Tehdään yhteistyötä

Koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma laaditaan aina yhteistyössä henkilöstön ja oppilaiden kanssa. Oppilaille on luotava mahdollisuus osallistua koulussa tehtävään työhön alusta lähtien. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö on jokaisen kouluyhteisöön kuuluvan henkilön asia, eikä työtä voi ulkoistaa.

Yhdenvertaisuuslain mukaan opetuksen järjestäjän ja tämän ylläpitämän koulun on lisäksi varattava oppilaiden huoltajille mahdollisuus tulla kuulluksi suunnitelmaan sisällytetyistä edistämistoimenpiteistä.

Suunnitelma laaditaan aina yhteistyönä

Suunnitelman laatimista, seuraamista ja arviointia varten on hyvä punnita tarvetta perustaa työryhmä, jossa ovat edustettuina rehtori, opetushenkilöstö, oppilashuoltoryhmä, muu koulun henkilökunta sekä oppilaat ja huoltajat. Yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa edistävän toimintakulttuurin luominen sekä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelman toteuttaminen koulun arjessa eivät kuitenkaan ole työryhmän vastuulla, vaan koulun toimijat tekevät ne yhdessä.

Edustuksellisten ryhmien lisäksi koulussa olisi hyvä olla arkisen vaikuttamisen paikkoja oppilaille. Suunnitelman sisältöjen käsittelyn tulisi lisäksi olla moninäkökulmaista. Vain yhtä ja pysyvää ”oppilaan näkökulmaa” ei ole, vaan koulussa esiintyy useita oppilaiden näkökulmia. On tärkeää huolehtia siitä, että jokainen oppilas voi halutessaan vaikuttaa koulun asioihin.

Arvioidaan koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustilanne

Suunnittelutyöhön sisältyy kaikki [yhdenvertaisuuslain](#) ja [tasa-arvolain](#) mukaiset syrjintäperusteet huomioiva, kattava selvitys koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteesta. Lisäksi perehdytään edelliseen koulukohtaiseen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaan ja arvioidaan sen toteutumista.

Koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilannetta on hyvä kartoittaa monella tavalla. Tärkeintä on selvittää oppilaiden näkemys ja kokemus siitä, miten yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo toteutuvat omassa koulussa. Menetelmiä valitessa on tärkeää miettiä, millaista tietoa eri menetelmät tuottavat – ja keistä. Esimerkiksi on hyvä arvioida, saadaanko menetelmillä tietoa eri vähemmistöryhmiin kuuluvien oppilaiden erityistarpeista.

Selvitetään miten oppilaat kokevat yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutuvan omassa koulussaan

Oppilaiden näkemyksiä arvioitaessa voidaan esimerkiksi kysyä oppilaiden kokemuksia koulun ilmapiiristä, opetuksesta ja arvioinnista, syrjintä- ja häirintäkokemuksista sekä toiveista ja kehittämisideoista yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseksi. Tilanteen kartoittaminen voi vaatia sitä, että aluksi oppilaiden kanssa keskustellaan oppitunneilla siitä, mitä syrjintä on, mitä kaikkea yhdenvertaisuus ja tasa-arvo tarkoittavat ja miten ne näkyvät koulussa. Erityisesti nuorimpien oppilaiden kanssa keskustelu on hyvä menetelmä.

Koulussa voidaan toteuttaa kirjallinen kysely, joka soveltuu hyvin vanhempien oppilaiden osallistamiseen. Kysymisen tapoihin kannattaa kiinnittää huomiota.

Syrjintään liittyvät käsitteet eivät välttämättä ole oppilaille tuttuja, joten asioista kannattaa keskustella konkreettisella tavalla.

Kyselyiden tuloksista on hyvä huomioida, että tilanne ei ole hyvä, vaikka vain pieni osuus kyselyyn vastanneista ilmoittaa kohdanneensa tai havainneensa häirintää. Yksikin häirintää kohdannut henkilö on liikaa. Jos häirintää havaitaan, saatetaan koulun tietoon tai siitä raportoidaan esimerkiksi kyselyssä, on ryhdyttävä tarvittaviin toimenpiteisiin häirinnän poistamiseksi.

Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteen arviointia tulisi tehdä moniperusteisesti eli huomioida tilanteita, joissa henkilö saattaa joutua huonompaan asemaan useamman kuin yhden syrjintäperusteen perusteella, sekä risteävän ja kumulatiivisen syrjinnän osalta. Risteävästä syrjinnästä on kyse, kun henkilö joutuu huonompaan asemaan useamman syrjintäperusteen samanaikaisen läpileikkaavan vaikutuksen perusteella. Syrjintä on kumulatiivista, kun samassa tilanteessa tulee syrjityksi useamman erillisen perusteen johdosta. Intersektionaalinen tarkastelutapa ottaa huomioon samanaikaisesti useita henkilöön liittyviä tekijöitä, kuten yhteiskuntaluokan, etnisen alkuperän, seksuaalisen suuntautuneisuuden ja iän.

Taustatietoa voidaan saada erilaisista tilastoista, mikäli tilastot on eritelty siten, että ne tarjoavat aineistoa tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden tarkasteluun. Pelkän tilastotiedon, kuten esimerkiksi Kouluterveyskyselyn, käyttäminen tilanteen kartoittamiseksi ei kuitenkaan riitä.

Asetetaan tavoitteet ja valitaan konkreettiset toimenpiteet

Kartoitusaineiston pohjalta valitaan koulukohtaiset kehittämiskohteet ja toimenpide-ehdotukset. Näistä valitaan toteutettaviksi sopiva määrä tavoitteita tukevia toimenpiteitä.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustilanteen kartoitus nostaa esille tarpeet, jonka pohjalta asetetaan tavoitteet koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyölle. Tavoitteiden toteuttamiseksi sovitaan kehittämistoimet ja aikataulu toimenpiteiden toteuttamiseksi sekä nimetään vastuuhenkilöt. Koulun omien tarpeiden mukaan valittujen koulukohtaisten toimenpiteiden tulee olla konkreettisia ja selkeitä. Lisäksi niiden tulee olla sellaisia, että niiden toteutumista voidaan seurata ja mitata. Liian yleiselle tasolle jäävät ympäröivät kehittämisideat eivät edistä yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa toivottavalla tavalla.

On parempi keskittyä muutamaan asiaan ja muutamaan konkreettiseen kehittämiskohteeseen kerrallaan kuin yrittää ratkaista liian monta epäkohtaa

samanaikaisesti. Toimenpiteet voivat kohdistua mihin tahansa kartoituksessa esiin nousseeseen kysymykseen. Tiedon lisääminen yhdenvertaisuudesta ja sukupuolten tasa-arvosta voi olla yksi tavoite, jonka toteuttamiseksi valitaan konkreettinen toimenpide.

Kirjataan ja hyväksytään suunnitelma ja tiedotetaan toimenpiteistä

Kun konkreettiset edistämistoimenpiteet on valittu, ne kirjataan koulukohtaiseksi tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmaksi. Suunnitelma voidaan dokumentoida eri tavoin. Pääasia on, että suunnitelma on konkreettinen, ymmärrettävä, ja että suunnitelman esitystapa kannustaa oppilaita, huoltajia ja koulun henkilökuntaa sitoutumaan suunnitelman toteutukseen. Myös seurannan ja valvonnan kannalta on keskeistä, että lainsäädännön edellyttämät seikat ovat helposti löydettävissä.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma hyväksytään opetuksen järjestäjän oman päätöksentekokäytännön mukaisesti. Koulun johdon tehtävänä on varmistaa, että hyväksytystä suunnitelmasta ja suunnitelmaan kirjatusta edistämistoimenpiteistä tiedotetaan koulun henkilökunnalle, koulun oppilaille ja heidän huoltajilleen. Tiedottamisen kanavana on hyvä käyttää koulun käytössä olevien sähköisten viestimien lisäksi koulun yhteisiä kokouksia, tilaisuuksia ja vanhempainiltoja.

Tehokas toimeenpano vaatii sitoutumista

Vaikka tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma laaditaan määräajoin, toteutetaan suunnitelmaa joka päivä koulun arjessa. Sovittujen toimenpiteiden tehokas toimeenpano vaatii koko kouluyhteisön sitoutumista ja johdon varauksettoman tuen.

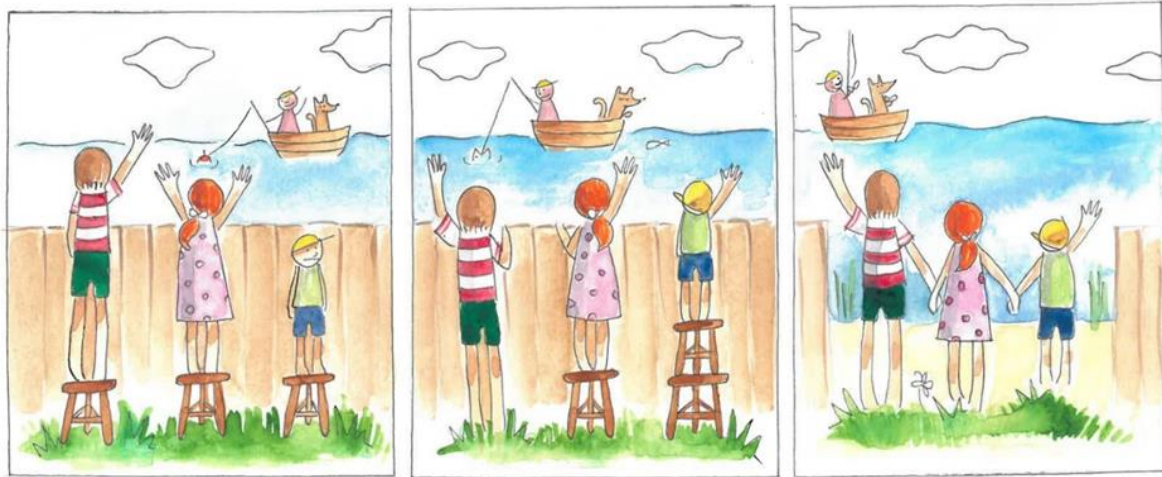
Suunnitelman toteuttamista tulee myös seurata säännöllisesti. Nimettyjen vastuuhenkilöiden tehtävä on huolehtia siitä, että edistämistoimet etenevät sovitusti. On varmistettava, että hyvät ajatukset muuntuvat arkipäivän teoiksi.

Suunnitelmaa toteutetaan joka päivä koulun arjessa

Kouluvuoden loppuun on hyvä arvioida, miten pitkälle on edetty sekä tarvittaessa tarkentaa jatkosuunnitelmia. Koulun johto vastaa siitä, että työ etenee tarkoituksenmukaisella tavalla. Jos tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman tavoitteiden toteutuksessa ilmenee haasteita, on arvioitava, mistä tämä johtuu ja onko toimenpidettä muutettava tai tarkennettava.

Koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä saatetaan myös kyseenalaistaa tai vastustaa. Tältä osin voidaan todeta, että opetuksen järjestäjän ja koulun velvollisuudet ovat lakisääteisiä. Paikallisesti lain noudattaminen on työnjohdollinen kysymys.

Kysymykset, joihin yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteen arvioinnissa on kiinnitettävä erityistä huomiota

Miten oppilaasi näkevät maailman?

Kuva: Veera Vives

Tässä luvussa käsitellään koulun toimintaan liittyviä kysymyksiä, joihin suunnittelun osana tehtävässä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteen arvioinnissa on kiinnitettävä erityistä huomiota. Yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumista koulun kaikessa toiminnassa tulee arvioida kattavasti eri syrjäntäperusteiden osalta.

Yhdenvertaisuuslaissa kielletään syrjäntä iän, alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, poliittisen toiminnan, ammattiyhdistystoiminnan, perhesuhteiden, terveydentilan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen ja muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Muu henkilöön liittyvä syy voi koskea paitsi henkilön synnynnäisiä tai oletettuja ominaisuuksia, myös esimerkiksi oikeudellista asemaa. Keskeistä on se, että syy liittyy nimenomaan henkilöön itseensä ja hänen ominaisuuksiinsa, ei esimerkiksi henkilön toimintaan. Lisäksi sen tulee rinnastua muihin laissa nimenomaisesti mainittuihin syrjäntäperusteisiin. Yhdenvertaisuusvaltuutettu mainitsee esimerkkeinä varallisuuden, ulkonäön, asunnottomuuden ja asuinpaikan.

Tasa-arvolaisissa puolestaan kielletään syrjintä sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella.

Tasa-arvolaki velvoittaa kiinnittämään suunnitelmaa laadittaessa erityistä huomiota oppilasvalintoihin, opetuksen järjestämiseen, oppimiseroihin ja opintasuoritusten arviointiin sekä seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. Lisäksi sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän ennaltaehkäisy on otettava huomioon suunnitelmaa laadittaessa ja toimenpiteistä sovittaessa.

Häirinnän ehkäiseminen ja poistaminen

Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmaa laadittaessa koulun on kiinnitettävä erityistä huomiota häirinnän ehkäisemiseen ja poistamiseen. Häirintä on yksi syrjinnän muoto. Koululla on paitsi velvollisuus puuttua tietoon tulleeseen häirintään myös velvollisuus ennaltaehkäistä häirintää.

Opetuksen järjestäjä syyllistyy syrjintään, jos se laiminlyö velvollisuutensa ryhtyä toimiin tiedossaan olevan oppilaaseen kohdistuvan häirinnän poistamiseksi.

Häirinnän tai syrjinnän käsitteet ja ilmenemismuodot eivät välttämättä ole kaikille tuttuja. Jos nykytilannetta kartoittavassa tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuskyselyssä kysytään, onko oppilas kohdannut häirintää, ei välttämättä saada selville haluttua tietoa. On parempi kysyä ulkonäköön tai muihin henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvistä epäasiallisista kommentteista, nimittelystä tai haukkumisesta. Lisäksi on tärkeää kysyä, missä tällaista epäasiallista kommentointia tapahtuu (esimerkiksi sosiaalisessa mediassa, koulussa tai koulumatkoilla), ja onko tapahtunut saatettu koulun henkilökunnan tietoon.

Häirintä on yhteydessä terveystriskeihin, koulunkäynnin vaikeuksiin ja nuorten riskikäyttäytymiseen. Siksi on tärkeää, että häirinnän kohteeksi joutunut tai häirintää havainnut uskaltaa kääntyä aikuisen puoleen, ja että häirintään osataan suhtautua asianmukaisesti.

Tasa-arvolaki kieltää seksuaalisen häirinnän ja häirinnän sukupuolen perusteella. Seksuaalinen häirintä ja häirintä sukupuolen perusteella on ei-toivottua käytöstä, jolla loukataan tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Yhdenvertaisuuslain mukaan häirintä on henkilön tai ihmisryhmän ihmisarvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukkaavaa käyttäytymistä, jolla luodaan henkilöä

tai ihmisryhmää halventava tai nöyryyttävä taikka niitä kohtaan uhkaava, vihamielinen tai hyökkäävä ilmapiiri.

Häirintä ei ole koskaan sen kohteeksi joutuvan henkilön syytä

On suositeltavaa, että koululla on selkeä häirintää koskeva ohjeistus. Ohjeistuksesta tulee muun muassa ilmetä, mitä seksuaalinen häirintä, sukupuoleen perustuva häirintä tai häirintä yhdenvertaisuuslaissa mainittujen syrjintäperusteiden osalta on. Lisäksi ohjeistuksesta tulee ilmetä häirinnän eri ilmenemismuodot, mitä häirinnän kohteeksi joutunut tai häirintää havainnut voi tehdä, kenen puoleen hän voi kääntyä ja miten koulun henkilökunnan tulee tilanteessa toimia. Ohjeiden tulee siksi olla koko kouluyhteisön tiedossa.

Tietoisuuden lisääminen häirinnän eri ilmenemismuodoista ja häirintää koskevien toimintaohjeiden laatiminen voi olla osa koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä. Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotietoisessa koulussa vallitsee toimintakulttuuri, jossa häirinnän sivustaseuraajia ei ole, vaan jokainen osaa ja uskaltaa puuttua häirintään ja puolustaa sen kohteeksi joutunutta. Häirinnän ennaltaehkäisy sekä siihen puuttuminen kuuluu kaikille.

- Kouluille ja oppilaitoksille tarkoitettu [opas](#) seksuaalisen häirinnän ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi kouluissa ja oppilaitoksissa (OPH 2020)

Sukupuolen moninaisuus

Sukupuoli ei ole pelkistettävissä vain kahteen, toisistaan selvästi erotettavaan sukupuoleen. Käsite sukupuolen moninaisuus pitää sisällään kaikki sukupuolet ja sukupuoli-identiteetit sekä sukupuolen ilmaisun muodot.

Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen ja hyväksyminen auttaa laajentamaan käsitystämme siitä, millaisia voimme ja saamme olla ihmisinä, tyttöinä ja poikina, naisina ja miehinä tai muunsukupuolisina. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet velvoittavat lisäämään tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta.

Kokemus omasta sukupuolesta ei aina mahdu kaksinapaiseen sukupuolijärjestelmään

Koululla ja opetuksen järjestäjällä on velvollisuus puuttua tilanteeseen, joka syrjii tai loukkaa sukupuolivähemmistöön kuuluvaa oppilasta. Lisäksi koululla ja opetuksen järjestäjällä on velvollisuus ennaltaehkäistä sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti.

Sukupuolen moninaisuus on otettava huomioon koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmaa laadittaessa. Suunnitelmaan voidaan kirjata hyviä käytäntöjä sukupuoli-identiteetistä ja sukupuolen ilmaisusta johtuvan kiusaamisen ja häirinnän ennaltaehkäisemiseksi. Tasa-arvolain esitöiden mukaan suunnitelmaan olisi hyödyllistä sisällyttää myös kannanotto siitä, että koulu on sitoutunut sukupuolivähemmistöön kuuluvien häirinnän ja muun syrjinnän torjuntaan. Hyvä käytäntö koulussa on se, että oppilasta puhutellaan lähtökohtaisesti hänen valitsemallaan nimellä.

Kohtuullisilla mukautuksilla luodaan yhdenvertaisuutta

Opetuksen järjestäjällä on velvollisuus kohtuullisiin mukautuksiin.

Koulussa kohtuullisilla mukautuksilla tarkoitetaan yksittäistapauksessa toteutettavia tarpeellisia muutoksia ja järjestelyjä, joilla turvataan vammaisen oppilaan osallistuminen koulun toimintaan muiden kanssa yhdenvertaisesti. Kohtuullisia mukautuksia voidaan tehdä esimerkiksi järjestämällä luokkatilaan tarpeelliset apuvälineet, kehittämällä opintojen suoritusmahdollisuuksia ja mukauttamalla opetusta.

Kohtuullisten mukautusten epäminen on syrjintää

Mukautuksia arvioidessa huomioidaan ensisijaisesti vammaisen henkilön tarpeet. Lisäksi otetaan huomioon opetuksen järjestäjän koko, taloudellinen asema, toiminnan luonne ja laajuus sekä mukautusten arvioidut kustannukset ja mukautuksia varten saatavissa oleva tuki.

Koulun tulee aktiivisesti havaita mukautustarpeita ja tarpeen havaittuaan ryhtyä vuoropuheluun oppilaan tai hänen huoltajiensa kanssa tarvittavan mukautuksen järjestämiseksi. On paikallaan kysyä myös oppilaalta itseltään, millaista tukea hän tarvitsee pystyäkseen osallistumaan koulun toimintaan täysipainoisesti.

Kohtuullinen mukautus voi liittyä esimerkiksi koulukuljetuksiin. Jos esimerkiksi vammaisen lapsi tarvitsee vammaisuutensa perusteella koulukuljetusta muuhun kuin lähikouluun tai osoitteeseen, joka ei ole hänen virallinen asuinpaikkansa, hänellä voi olla oikeus kuljetukseen kohtuullisena mukautuksena, vaikka kuljetusta ei perusopetuslain 32 §:n mukaan myönnettäisi.

Mukautus voi olla tarpeen myös yllättävässä tilanteessa, kuten koulun hissien rikkoutuessa. Tällaisessa tilanteessa kohtuullisena mukautuksena voi olla esimerkiksi pyörätuolia käyttävän oppilaan luokan siirtäminen opiskelemaan koulun ensimmäiseen kerrokseen.

Lainsäädännössä ei ole vammaisuudesta tyhjentävää määritelmää, vaan käsite on kontekstisidonnainen. YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen mukaan vammaisiin henkilöihin kuuluvat ne, joilla on sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, joka vuorovaikutuksessa erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa. Vammaisuus saattaa siten ilmetä eri tavalla eri ympäristöissä.

Koulun juhlat ja muut tilaisuudet

Opetushallitus on antanut 19.9.2022 [ohjeen](#) perusopetuksen uskonnon ja elämänskatsomustiedon opetuksen sekä esiopetuksen katsomuskasvatuksen järjestämisestä sekä yhteisistä juhlista ja uskonnollisista tilaisuuksista esi- ja perusopetuksessa (OPH-3903-2022). Ohjetta laatiessaan Opetushallitus on ottanut huomioon muun muassa eduskunnan perustuslakivaliokunnan ja ylimpien laillisuusvalvojien esittämiä kannanottoja.

Koulussa järjestetään useita yhteisiä juhlia, jotka ovat kaikille oppilaille tarkoitettuja. Nämä juhlat eivät voi olla uskonnollisia tilaisuuksia. Koulun yhteiset juhlat ja muut tilaisuudet tulee järjestää siten, että kaikki oppilaat voivat niihin osallistua.

Tarkkaa rajaa uskontoon viittaavien elementtien sallitulle määrälle koulun yhteisissä juhlissa ei ole mahdollista antaa. Asia jää opetuksen järjestäjän tai koulun harkittavaksi.

Juhlan järjestäminen esimerkiksi kirkossa ei sellaisenaan tee tilaisuudesta uskonnollista. Opetushallituksen ohjeessa korostetaan kuitenkin huolellisen harkinnan tärkeyttä, jos yhteistä juhlaa suunnitellaan järjestettäväksi uskonnollisessa tilassa.

Jos koulussa järjestetään uskonnollinen tilaisuus, tilaisuudelle tulee myös järjestää uskonnoton vaihtoehto ja tiedottaa tilaisuuksista selkeästi ja hyvissä ajoin. Oppilaalla tai huoltajalla tulee olla aito mahdollisuus valita, kumpaan tilaisuuteen osallistuu. Tämä edellyttää, että oppilaalla ja huoltajalla on valintaa tehdessään tieto kummankin tilaisuuden sisällöstä. Eri tilaisuuksiin osallistumista ei myöskään pidä olettaa oppilaan opiskeleman katsomusaineen perusteella.

Osallistavan ja antirasistisen toimintakulttuurin luominen

Koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyöllä tavoitellaan koulun sekä laajemmin koko yhteiskunnan kehittymistä inklusiivisemmaksi eli osallistavammaksi.

Osallistavassa toimintakulttuurissa edistetään osallisuutta, yhteenkuuluvuutta, yhdenvertaisuutta, moninaisuuden arvostamista ja tasa-arvoa kaikessa koulun toiminnassa. Jokaisella oppilaalla on oikeus ja mahdollisuus kuulua ryhmään, tulla kohdatuksi tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti sekä mahdollisuus osallistua yhteiseen toimintaan omien taitojensa ja valmiuksiensa mukaan. Osallistava koulu vastaa oppilaan tarpeisiin eikä pakota oppilaita liian kapeaan muottiin. Erilaisilla oppimisen tuen muodoilla ja inklusiolla voidaan omalta osaltaan toteuttaa jokaisen oppilaan yhdenvertaista oikeutta opetukseen.

Syrjinnän ehkäisyn ohella koulun tehtävänä on ennen kaikkea edistää yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa eli opettaa ja ohjata oppilaita kohti osallistavampaa toimintakulttuuria. Osallistavammalla toimintakulttuurilla tunnistetaan ja puretaan ennakkoluuloja ja yhteiskunnan polarisoitumista sekä opinto- ja ammattialojen eriytymistä. Osallistava toimintakulttuuri edellyttää henkilöstön ymmärrystä siitä, miten esimerkiksi vammaisuuteen, toimintarajoitteisiin, erilaisiin tuen tarpeisiin, alkuperään, ihonväriin, sukupuoleen ja sen moninaisuuteen liittyvät asenteet näkyvät henkilöstön omassa toiminnassa ja koulun toimintatavoissa.

Rasismia ja muuta syrjintää voidaan tunnistaa ja purkaa eri yhteyksissä, kuten opetussuunnitelman perusteiden toimeenpanossa, eri oppiaineissa tai turvallisen oppimisympäristön luomisessa. Oppilaille tulee olla mahdollisuus käsitellä rasismia turvallisessa ympäristössä, ja siksi rasismista puhumisen ja sen esiintuomisen tulee olla osa suunnitelmallista toimintaa, joka pyrkii vaikuttamaan niin rakenteisiin, käytänteisiin, tekoihin kuin sanoihin, arvoihin ja ajattelumalleihin. Pelkkä rasismiin tai muuhun syrjintään puuttuminen tai niiden kieltäminen eivät riitä, vaan on pyrittävä tunnistamaan ja purkamaan laajempia rasismia tuottavia prosesseja, arvoja, ajattelumalleja ja sanoja, joita teemme tai käytämme päivittäin.

Oppilaille on mahdollisuus osallistua koulun päätöksentekoon mm. luokkakokousten, oppilaskunta-, tukioppilas- ja sovittelutoiminnan kautta. Kouluilla tulee olla järjestettynä rakenteet, joissa oppilaille on mahdollisuus olla mukana oman ikätasonsa mukaisessa muutosehdotusten tekemisessä ja päätöksenteossa. Oppilaiden tekemien muutosehdotusten toteutuminen tulee tehdä näkyväksi, kuten myös perusteet, jos aloitteita ei voida toteuttaa. Vaikuttamisen kanaviin liittyen olisi hyvä tarkastella sitä, pääsevätkö kaikki oppilaat halutessaan vaikuttamaan koulun toimintaan.

Koulussa on hyvä miettiä, miten koulun toiminta tehdään kaikille huoltajille helposti lähestyttäväksi kulttuurisensitiivisesti ja kielitietoisesti sekä esimerkiksi valkonormatiivisuutta, cis-normatiivisuutta ja ableismia ehkäisten. Koulussa tulee myös olla valmius rakentaa yhteistyö kiireellisesti sijoitettujen lasten ja

huostaanotettujen lasten asumisyksikköjen kanssa. Yhteistyössä huoltajien kanssa tulee tunnistaa ja purkaa mahdollisia toiseuttavia olettamuksia ja käytänteitä, jotka voivat kummuta eriarvoistavista ajatusmalleista tai stereotyyppioista.

Osallistava ja yhdenvertainen toimintakulttuuri näkyy myös välitunneilla ja kouluruokailussa. Voivatko kaikki oppilaat osallistua välituntitoimintaan? Esiintyykö välitunneilla syrjintää tai kiusaamista ja häirintää? Autetaanko oppilaita löytämään kavereita ja pidetäänkö huoli siitä, ettei kukaan jää yksin? Voivatko oppilaat vaikuttaa välituntijärjestelyihin? Miten eri oppilaat käyttävät välitunnilla koulun pihaa? Joutuvatko esimerkiksi tytöt väistämään poikien pallopelejä vai osallistuvatko tytöt ja pojat yhdenvertaisesti tilan käyttämiseen? Huolehdiataanko, että erityisruokavaliota noudattava henkilö ei joudu kouluruokailussa muita huonompaan asemaan?

Oppimateriaali

Oppikirjoilla ja muilla oppimateriaaleilla on merkittävä vaikutus oppilaiden käsitykseen sukupuolesta, sukupuolirooleista, ihonväristä, terveydentilasta ja muista erilaisia ominaisuuksia omaavien henkilöiden asemasta yhteiskunnassa.

Työtapojen ja oppimisympäristöjen monipuolisuudella varmistetaan myönteisiä oppimiskokemuksia. Oppimateriaalien valinnassa on kiinnitettävä huomiota sisällön monimuotoisuuteen sekä kuvastossa että tekstissä. Yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa huomioivassa oppimateriaalissa esiintyy eri värisiä, erilaisia sukupuoli-identiteettejä edustavia, vammaisia ja eri kulttuuritaustoista tulevia ihmisiä erilaisissa tehtävissä ja rooleissa. Eri ilmiöitä ja ihmisiä on hyvä tarkastella monista eri näkökulmista ja haastaa totuttuja ajatusmalleja siitä, miten hahmotamme ja selitämme maailmaa.

Esitetäänkö esimerkiksi kirjoissa, lauluissa, kuvissa tai peleissä tietynlaiset ihmiset aina tietyissä rooleissa? Millä tavalla lihavat hahmot esitetään? Alleviivataanko pyörätuolissa istuvan hahmon vammaisuutta, vai voiko vammaisen hahmo olla mukana tarinassa, joka ei koske vammaisuutta? Millaisia muita stereotyyppioita saattaa esiintyä oppimateriaaleissa?

Tasa-arvolain mukaan opetusaineiston tulee edistää sukupuolten tasa-arvoa.

Vammaisella ja muulla erityistä tukea tarvitsevalla oppilaalla on oikeus saada maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämät avustajapalvelut ja apuvälineet.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus ja ohjaus

Yhteiskunnassa vallitsee erilaisia normeja, kuten vahvaa kaksijakoista sukupuolikäsitystä, valkonormia, heteronormia ja ableismia. Oppilaiden ominaisuudet, kuten sukupuoli, ihonväri, uskonto, äidinkieli tai terveydentila voivat vaikuttaa siihen, miten heitä kasvatetaan ja millaisia kuvia ja malleja ihmisyydestä, toimijuudesta, osaamisesta ja uramahdollisuuksista heille tarjotaan.

Tämän tuloksena osa oppilaista saattaa kokea koulussa turvattomuutta, osattomuutta, kiusaamista, häirintää, väkivaltaa, väheksyntää ja yksinäisyyttä. Normit voivat tarkoittaa tilanteen mukaan esimerkiksi käsitystä tietyn sukupuolen, ihonvärin, uskonnon tai äidinkielen paremmasta sopivuudesta johonkin asiaan, tehtävään tai asemaan. Normit voivat näyttäytyä myös odotuksina ja oletuksina siitä, miltä henkilöiden kuuluisi näyttää ja miten heidän pitäisi käyttäytyä ja puhua. Vallalla olevat käsitykset voivat rajoittaa toimintaamme valinnoistamme riippumatta.

Perusopetuksen tehtävänä on mahdollistaa se, että jokainen voi olla oma ainutlaatuinen itsensä. Opetuksessa tulee tunnistaa olemassa olevia odotuksia ja oletuksia ja purkaa niitä. Opetus ei saa ylläpitää oppilaita rajoittavia normeja, ja tähän vaaditaan tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisuutta. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opetus perustuu herkkyydelle tunnistaa yksilöllisyys ja persoonallisuus jokaisessa oppijassa. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisessa opetuksessa tunnistetaan eriarvoistavia – kuten sukupuolittavia, rodullistavia, heteronormatiivisia ja ableistisia – yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita, ja puretaan niitä. Opetuksen ja ohjauksen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisuus vaatii pitkäjänteistä työtä, ja sitä on tärkeää edistää koulun johtamisella, johdonmukaisella tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelulla sekä opettajien täydennyskoulutuksella.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisessa opetuksessa opettaja tiedostaa mahdolliset eriarvoistavat ja stereotyyppiset käsityksensä. Opettaja tiedostaa stereotyyppiset ihmiskäsitykset, jotka ilmenevät asenteissa, käyttäytymisessä sekä siinä, miten oppilas kohdataan yksilönä. Eriarvoistavat prosessit, teot ja sanat saattavat jäädä piiloon koulussa, jos ihmisten ominaisuuksista ja niiden vaikutuksista ei puhuta.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen opettaja:

- ymmärtää eriarvoistavia muokkaavia sosiaalisia ja kulttuurisia tekijöitä sekä tietää, että niihin voi vaikuttaa
- tunnistaa omia taipumuksiaan suhtautua oppilaisiin eri tavoin oppilaiden ominaisuuksien mukaan
- antaa oppilaille tilaa olla omanlaisensa ilman stereotyyppisiä odotuksia
- osaa tukea oppilaan kasvua ja identiteetin rakentumista silloinkin, kun oppilas on epävarma identiteetistään tai kuuluu johonkin vähemmistöön, sekä osaa tarvittaessa ohjata oppilaan oppilashuollon palveluihin

- purkaa työyhteisössään opetuksen toiseuttavia ajattelu- ja vuorovaikutusmalleja sekä käytäntöjä
- osaa analysoida oppilaiden kanssa vähemmistöjen kohtaamia rakenteellisia, eriarvoistavia tekijöitä
- edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta aktiivisesti omassa luokassaan ja koulu yhteisössään valitessaan oppimateriaaleja, työtapoja ja yhteistyökumppaneita
- kehittää koulun toimintakulttuuria tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisemmaksi sekä osallistuu koulun tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitteluun.

Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisien opetuksen ja ohjauksen tavoitteena on, etteivät opetuksen ja ohjauksen käytännöt luo tai ylläpidä oppilaiden jakoa erillisiin ryhmiin heidän ominaisuuksiensa mukaan. Oppilaita ohjataan esimerkiksi yksilöllisiin jatkokoulutusvalintoihin.

On tärkeää, että koulu on mukana purkamassa opetuksen ja oppilaanohjauksen avulla stereotyyppisiä eri ammatteja ja oppiainevalintoja koskevia käsityksiä. Ohjaavan henkilökunnan on myös tunnistettava mahdolliset omat ennakkokäsityksensä ja niiden vaikutus ohjaustyöhön.

Koulun on rohkaistava oppilasta tekemään yksilöllisten ominaisuuksiensa, vahvuuksiensa ja motivaatiotekijöidensä perusteella ennakkoluulottomia aine-, suuntautumis- ja uravalintoja. Oppilasta tuetaan näin hakeutumaan myös aloille, joilla oppilaan oma sukupuoli tai muu ominaisuus on vähemmistönä, jos se on hänen toiveidensa mukaista.

Erytiseksi haasteeksi on havaittu oppilaan taustan vaikutus siihen, mihin suuntaan häntä ohjataan opinnoissa. Esimerkiksi maahanmuuttajiksi oletetuille oppilaille saatetaan suositella hoiva-alaa sukupuolesta, koulutustaustasta, työkokemuksesta ja kiinnostuksista huolimatta.

Vammaisten oppilaiden kohdalla on voi esiintyä samansuuntaisia havaintoja. Heidän kohdallaan on ajoittain vallinnut näkemys, jonka mukaan heille soveltuu vain tietynlainen koulutus. Vammaisia nuoria saatetaan myös lähtökohtaisesti ohjata erityisoppilaitoksiin tai erityisopintoihin.

Oppilaanohjaajien ja muiden opetushenkilöstöön kuuluvien on tarkasteltava kriittisesti omia ennako-oletuksiaan oppilaiden soveltuvuudesta eri aloille. Jos tiettyihin väestöryhmiin kuuluvia ohjataan jo perusopetuksesta liian kapeakatseisesti vain tietyille aloille, koulutuksen käytännöt osaltaan voimistavat väestöryhmien välisiä eroja.

Oppilaanohjaajan on tiedostettava tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyviä kysymyksiä ja omaksuttava sukupuolittietoinen lähestymistapa ohjaukseen. Tasa-arvo-

ja yhdenvertaisuustietoinen opetus ja ohjaus perustuu herkkyydelle tunnistaa yksilöllisyys ja persoonallisuus jokaisessa opiskelijassa.

Opetuksessa ja ohjauksessa pidättäydytään kategorisoimasta oppilasta hänen ulkoisten ominaisuuksiensa perusteella. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoisuus konkretisoituu ohjaajan toiminnassa: hänen kyvyssään kuulla, kuunnella ja havaita oppilasta, tehdä hänestä tulkintoja sekä käydä vuoropuhelua oppilaan kanssa. Tasa-arvoon ja yhdenvertaisuustietoisen ohjauksen keskeinen päämäärä, oppilaan toimijuuden ja toimintakyvyn vahvistuminen, merkitsee hänen kykyään tehdä mielekkäitä oppiaine- ja muita valintoja ja merkityksellisiä suunnitelmia, jolloin eri ominaisuudet eivät asetu tiedostamattomaksi rajoitteeksi tai esteeksi.

Ohjaajan on hyvä pohtia, merkitseekö toimijuuden vahvistuminen ja toimintakyvyn lisääntyminen eri oppilaiden kohdalla erilaisia asioita. Onko oppiainevalinta, koulutusura tai ammatti määräytynyt jo etukäteen oppilaan ominaisuuksien mukaan, ja johdattelevatko nämä käsitykset ohjausprosessin kulkua? Henkilökohtaisessa ohjauksessa liikutaan alueella, mikä edellyttää ohjaajalta erityistä herkkyyttä tunnistaa oppilaan identiteettiä ja arvoihin liittyviä pohdintoja ja niiden merkityksiä oppilaan tulevaisuutta koskevassa päätöksenteossa ja valinnoissa. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoinen ohjaus perustuu vuoropuheluun ja edistää kriittistä pohdintaa omista arvoista, uskomuksista ja oletuksista.

Pohdittavaa:

- Saavatko kaikki oppilaat yhtä paljon huomiota ja puheenvuoroja?
- Millaista sukupuolikuvausta oppimateriaalit välittävät?
- Millaisia ihmisiä oppimateriaaleissa näkyy?
- Miten erilaiset katsomukset huomioidaan koulun arjessa ja juhlissa?
- Tuetaanko oppilaita tekemään omien toiveidensa mukaisia jatko-opintopaikkavalintoja? Saavatko oppilaat kertoa esimerkiksi rasismin kokemuksistaan jatko-opintopaikkaa pohdittaessa vai sivuutetaanko nämä kysymykset?
- Pystyvätkö kaikki osallistumaan koulun kerhotoimintaan?
- Näkyvätkö turvallisemman tilan periaatteet koulun seinällä tai miten ne muuten otetaan osaksi arkea? Luetaanko ne esimerkiksi ääneen tilaisuuksien aluksi?
- Millaisia palkitsemiskäytänteitä koulussa on? Millaisia oppilaita palkitaan?
- Millä eri kielillä materiaaleja julkaistaan ja lähetetään oppilaille ja koteihin?
- Miten koulussa puututaan ja vaikutetaan oppilaiden mahdollisiin ennakkoluuloihin?
- Miten koulun viestinnässä, sanoissa ja kuvissa uusinnetaan ja luodaan voimauttavia normeja erilaisista ihmisistä erilaisissa tehtävissä?

- Miten koulussa luodaan kuvaa suomalaisuudesta? Kuka on suomalainen? Mitä on suomalainen kulttuuriperintö, ja kuka sitä luo?

Onko opetus ja ohjaus tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoista?

- Opetuksella tuetaan jokaisen oppilaan oppimista ja hyvinvointia (monipuoliset opetusmenetelmät, oppimisympäristöt ja verkostot).
- Opetus- ja ohjaushenkilöstö ei luokittele oppilaita tietynlaisiksi eri ominaisuuksien perusteella.
- Oppilaita ei lähtökohtaisesti ryhmitellä eri ominaisuuksien mukaan, ellei siihen ole erityisen painavaa perustetta.
- Koulussa käsitellään avoimesti tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyviä asioita.
- Oppimateriaalien sisältämiä normeja ja ajatusmalleja tarkastellaan kriittisesti.
- Opetuksessa kyseenalaistetaan stereotyyppisiä ihmiskäsityksiä.
- Oppilailta edellytetään samoja asioita sukupuolesta ja muista ominaisuuksista riippumatta.
- Oppilaan henkilökohtaiset ominaisuudet eivät vaikuta opintosuorituksen arviointiin. Arvioinnissa huomioidaan oppilaan kehittyvä kielitaito.
- Oppilasta rohkaistaan niihin koulutus- ja työuravalintoihin, jotka häntä kiinnostavat.

Esteettömyys ja saavutettavuus

Esteettömyyden ja saavutettavuuden edistäminen lisää yhdenvertaisuutta.

Esteettömyydellä tarkoitetaan lähinnä fyysistä ympäristöä, kuten rakennuksia, ulkoalueita ja julkisia liikennevälineitä. Perusopetuksessa esteettömyys tarkoittaa fyysisten tilojen miettimistä niin, että kuka tahansa kyvyistään riippumatta voi osallistua opetukseen ja koulun muuhun toimintaan. Esteettömän reitin ei tule tarpeettomasti erottaa vammaista lasta muusta ryhmästä. Rakennusten taakse ei tulisi sijoittaa esteettä sisäänkäyntejä, vaan esteettömien reittien tulisi lähtökohtaisesti olla ne mitä yleisesti käytetään.

Saavutettavuudella tarkoitetaan aineetonta ympäristöä, kuten tietoa, verkkosivuja, palveluja ja asenteita. Pedagoginen esteettömyys puolestaan tarkoittaa opetuksen avoimuutta ja oppilaiden moninaisuuden ja erilaisten edellytysten huomioimista opetuksessa.

Saavutettavuuteen liittyy myös käytetty kieli. Selkokieli on erityinen kielimuoto, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Selkokieltä voi sekä kirjoittaa että puhua.

Koulussa niin fyysisen ympäristön kuin vaikkapa opetusmateriaalin pitää olla kaikille sopivia ja kaikkien saatavilla riippumatta oppilaan toimintakyvystä. On lisäksi muistettava, että myös oppilaiden huoltajilla voi olla erilaisia tarpeita esteettömyyteen ja monikanavaisuuteen liittyen.

Esteetön liikkuminen on sitä, että:

- piha- ja liikennealueella voi liikkua vaivattomasti
- rakennuksiin pääsee helposti sisään
- koulurakennuksessa voi esteettömästi liikkua ja toimia (esimerkiksi hissit ja esteettömät vessat)
- kuunteluympäristö toimii hyvin
- ohjeet ja opasteet ovat selkeät
- pihalla on esteettömiä leikkivälineitä.

Saavutettavuus perusopetuksessa merkitsee sitä, että oppilas tai huoltaja voi valita eri tapoja kommunikoida sekä saada tietoa ja palveluja. Opetusta ja informaatiota pitää voida saada eri kanavien kautta, kuten sähköisesti ja painetussa muodossa.

Saavutettavat digitaaliset palvelut ovat loogisia ja helppokäyttöisiä. Ne ottavat huomioon erilaiset toimintarajoitteet, kuten aistirajoitteet ja liikunnalliset sekä kognitiiviset rajoitteet. Saavutettava digitaalinen sisältö on selkeää ja ymmärrettävää, ja se on luettavissa ruudunlukuapuvälineillä.

Saavutettavassa ja esteettömässä koulussa voi:

- saada opetusta ja ohjausta omien tarpeiden mukaan
- osallistua kaikkeen toimintaan koulussa ja käyttää erilaisia oppilashuollon palveluita
- saada yksilöllistä ohjausta ja tukea opintojen etenemiseen
- liikkua esteettömästi
- osallistua kaikille retkille
- käyttää opinnoissa tarvittavaa tietotekniikkaa, viestintäkanavia ja oppimateriaaleja.

Käytettävissä olevia keinoja esteettömyyden ja saavuttavuuden varmistamiseksi ovat mm.:

- induktiosilmukka
- ruudunlukuapuväline
- riittävä valaistus

- selkokieli
- äänitteet
- viittomat
- kuvallinen kommunikaatio
- erityiset koejärjestelyt, kuten lisäaika kokeessa, kokeen pilkkominen tai suullinen koe
- monipuolinen opetus
- häiriötön tila
- tietokoneen käytön salliminen
- mahdollisuus edetä omaan tahtiin.

Viranomaisratkaisuja ja -kommentteja:

[Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunnan tiedote 1/2023 \(esteetön koulunkäynti\)](#)

[Yhdenvertaisuusvaltuutettu: "Koulu järjesti esteellisen opintoretken – kunta maksoi syrjinnästä hyvityksen oppilaalle"](#)

[Yhdenvertaisuusvaltuutettu: "Koulujen on varmistettava esteettömyys ja taattava kaikkien yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistua retkiin ja leirikouluihin"](#)

Liitteet

Menetelmiä koulun oppilaiden näkemysten ja kokemusten selvittämiseksi

Aiheita nuorimpien oppilaiden kanssa käytävään keskusteluun:

Keskustelu voi toimia koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyön lähtökohtana erityisesti nuorten oppilaiden kanssa. Opettaja voi muokata kysymyksiä vastaamaan oppilaiden ikää ja kehitystä. Ennen kyselyä opettaja voi tarpeen mukaan käydä läpi kyselyn käsitteitä.

- Kohtelee ko opettaja oppilaita yhdenvertaisesti?
- Käyttäytyisitkö toisin, jos...?
- Millainen ilmapiiri koulussa on?
- Tunnetko olosi koulussa turvalliseksi?
 - Tuletko mielelläsi kouluun?
 - Missä/milloin et tunne olosi turvalliseksi?
 - Pystytkö kertomaan opettajalle, jos sinua tai ystävääsi kiusataan?
 - Puuttuvatko opettajat kiusaamiseen riittävän hyvin?
- Millainen on mielestäsi yhdenvertainen ja tasa-arvoinen koulu?

- Esiintyykö oppitunneilla, välitunneilla tai koulumatkoilla ongelmia, joihin toivoisit muutoksia?
- Minkä asioiden toivoisit muuttuvan, jotta kaikilla olisi koulussa parempi olla?
- Miten yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa voisi mielestäsi parantaa koulussa?
- Onko opetus kaikille sopivaa ja yhdenvertaista?
- Arvioidaanko kaikkia tasapuolisesti?
- Esiintyykö koulussa nimittelyä, kiusaamista tai häirintää esim. ulkonäön, vaatteiden tai harrastusten takia?

Kysely koulun vanhemmille oppilaille:

Tällä kyselyllä kerätään tietoa siitä, miten oppilaat kokevat yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutuvan koulussa. Kyselyyn vastaaminen tapahtuu nimettömästi ja tuloksia käsitellään siten, että yksittäistä vastaajaa ei voida aineistosta tunnistaa.

Viihtyvyys, turvallisuus ja toimintakulttuuri (Kyllä/Ei)

- Tulen mielelläni kouluun.
- Tunnen oloni turvalliseksi koulussa.
- Voin olla oma itseni.
- Koulussa saa olla sellainen kuin on.
- Voin kertoa oman mielipiteeni.
- Saan tarvittaessa apua ja tukea.
- Koulussa puututaan kiusaamis- ja häirintätilanteisiin.
- Vakaumukseni otetaan ruokailussa huomioon.
- Vakaumustani kunnioitetaan.
- Kulttuurien moninaisuutta tuodaan esille.
- Minut otetaan mukaan ryhmätehtäviin, leikkeihin ja peleihin.
- Kaikki tuntevat koulun yhteiset säännöt ja noudattavat niitä.

Opetus ja ohjaus (Kyllä/Ei)

- Oppilaanohjaajat ohjaavat minua kiinnostukseni ja taitojeni perusteella, ei esimerkiksi ulkonäköni tai nimeni perusteella.
- Oppilaita ohjataan lukioon tai ammatilliseen koulutukseen taitojen, osaamisen ja kiinnostuksen perusteella.
- Koulussa mukautetaan opetusta tarvittaessa oppilaille sopivaksi.
- Oppimateriaaleissa on minulle samaistuttavaa sisältöä ja kuvastoa.
- Koulussa arvostetaan kaikkia kieliä.

- Koulussa ymmärretään, että sukupuoli-identiteettejä on enemmän kuin kaksi.
- Koulu toteuttaa seksuaalikasvatusta avoimesti ja kunnioittavasti.
- Osaamistani ja suorituksiani arvioidaan monipuolisesti ja yhdenvertaisesti.

Savutettavuus ja esteettömyys (Kyllä/Ei)

- Pääsen kulkemaan niihin tiloihin, joihin minulla on lupa ja tarve mennä.
- Pääsen aina retkille ja opintokäynneille mukaan.
- Toimintaa mukautetaan niin, että kaikki voivat osallistua.
- Ymmärrän koulun viestit ja tiedotteet.
- Koulussa on käytössä erilaisia tapoja olla yhteyksissä oppilaisiin ja koteihin.

Osallisuus (Kyllä/Ei)

- Tiedän, miten vaikuttaa koulun yhteisiin asioihin.
- Halutessani voin vaikuttaa koulun yhteisiin asioihin.
- Oppilaiden huoltajat osallistuvat tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman tekoon.

Koulun juhlat ja muut tilaisuudet (Kyllä/Ei)

- Juhlat ovat kaikille soveltuvia.
- Voin osallistua koulun juhliin.

Häirintä, kiusaaminen ja syrjintä koulussa. Oletko koulussa kuluneen vuoden aikana kokenut/vastaanottanut (Kyllä/Ei):

- seksuaalisesti loukkaavaa puhetta, epäasiallisia viestejä tai puheluja, jotka koit ahdistaviksi
- sosiaalisessa mediassa kuvia tai julkaisuja, jotka koit loukkaaviksi tai ahdistaviksi
- lähentelyä tai fyysistä koskettelua, jonka koit epämiellyttäväksi tai ahdistavaksi
- seksuaalisia ehdotuksia tavalla, jotka koit ahdistavina tai epämiellyttävinä?

Jos vastasit johonkin edellisistä kysymyksistä myöntävästi (Kyllä/Ei):

- häirintään/kiusaamiseen syylistynyt oli toinen oppilas
- häirintään/kiusaamiseen syylistynyt kuului koulun henkilökuntaan
- kerroitko tapahtuneesta koulun henkilökunnalle
- jatkuuko häirintä/kiusaaminen edelleen?

Liittyikö häirintä/kiusaaminen (Kyllä/Ei):

- alkuperään, kansalaisuuteen, kieleen tai ihonväriin
- sukupuoleen
- terveydentilaan tai vammaisuuteen

- seksuaaliseen suuntautumiseen
- sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun
- uskontoon tai vakaumukseen
- mielipiteeseen
- perheeseen tai perhesuhteisiin?

Mitkä tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen liittyvät asiat ovat koulussani hyvin? (Avoin vastaus.)

Mitä asioita koulussani pitäisi parantaa, jotta kaikki olisivat tasa-arvoisia ja yhdenvertaisia? (Avoin vastaus.)

Kysymyksiä koulun henkilökunnan keskuudessa käytävään keskusteluun

Henkilökunnan keskuudessa käytävä keskustelu koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilanteesta voi auttaa nostamaan esille ajankohtaisia ja yhteisesti pohdittavia aiheita. On syytä kuitenkin huomioida, että keskeistä on selvittää, miten oppilaat kokevat yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon toteutumisen koulussa.

Listan kohdat tai osa niistä voidaan käydä keskustellen läpi. Kysymysten perusteella voidaan pohtia nykytilannetta, muutostarpeita ja niiden aikatauluttamista.

Aiheita henkilökunnan keskuudessa käytävään keskusteluun (esimerkiksi pienryhmäkeskusteluihin):

Oppilaiden osallistuminen päätöksentekoon

- Onko eri ikäisillä oppilailla yhdenvertaiset mahdollisuudet vaikuttaa koulun toimintaan?
- Onko eri taustoista tulevilla ja eri kansalaisuuksia edustavilla oppilailla yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistumiseen?
- Saavatko kaikki sukupuolet osallistua yhtä paljon päätösten tekemiseen?
- Onko vammaisten oppilaiden osallistuminen koulun eri toimintoihin yhdenvertaista muiden kanssa?
- Onko oppimisen ja koulunkäynnin tukea tarvitsevien oppilaiden osallistuminen koulun eri toimintoihin tms. yhdenvertaista muiden kanssa?
- Ovatko koulun osallistumisen prosessit riittävät ja suunnitelmalliset?

Yhteistyö oppilaiden huoltajien kanssa

- Onko koululla yhdessä sovittuja käytänteitä kodin ja koulun yhteistyöhön? (esimerkiksi vanhempaintapaamiset, tiedotus, viestintävälineiden käyttö ja vanhempainillat)
- Toimiiko koululla vanhempainoimikunta tms.?
- Pyydetäänkö huoltajilta säännöllisesti palautetta kodin ja koulun yhteistyöstä?
- Kuullanko huoltajaa oman lapsensa asioiden käsittelyn yhteydessä?
- Huomioidaanko äidit ja isät tasa-arvoisesti kodin ja koulun yhteistyössä?
- Huomioidaanko erilaiset perhemuodot mukaan lukien sateenkaariperheet?
- Huomioidaanko vanhemmat, joiden vahvin kieli ei ole koulun opetuskieli?

Opetus

- Huomioidaanko oppilaiden moninaisuus opetuksen suunnittelussa ja toteutuksessa? (esimerkiksi kieli, kulttuuri, vammaisuus, ihonväri, mielipide, eri sukupuolet ja seksuaalinen suuntautuminen)
- Onko koulun eri rooleissa niin aikuisia kuin oppilaita erilaisista taustoista ja eri sukupuolista?
- Käytetäänkö opetuksessa yksilöllisiä ratkaisuja oppilaan oppimisen tukemiseksi?
- Ovatko opetusjärjestelyt tilanteen ja tarpeen mukaan joustavia?
- Etsitäänkö koulussa keinoja heikosti pärjäävien oppilaiden oppimistulosten parantamiseen?
- Etsitäänkö koulussa keinoja oppilaiden masennuksen ennaltaehkäisyyn?
- Käytetäänkö opetuksessa monipuolisia työtapoja?
- Onko opettajilla osaamista moninaisuuden kohtaamiseen?
- Kuullaanko oppilasta häntä koskevia asioita suunniteltaessa?
- Miten varmistetaan yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotietoinen opetus ja ohjaus?
- Miten tunnistetaan ja puretaan opetuksessa ja ohjauksessa mahdollisesti vaikuttavia toiseuttavia ajatus- ja toimintamalleja?
- Miten varmistetaan, että opetus ja ohjaus tuottavat tulevaisuuden uskoa luovia kokemuksia kaikille oppilaille?

Oppimateriaalit

- Ovatko oppimateriaalit kaikille sopivia tai muokattavissa kaikille sopiviksi?
- Tuodaanko oppimateriaaleissa esille moninaisuutta? (mm. ihonväri, sukupuoli, ja erilaiset perhemuodot)
- Tarjotaanko oppimateriaaleja käyttöön yhdenvertaisesti?
- Ovatko oppimateriaalit luettavissa mm. ruudunlukuapuvälineellä?
- Esitetäänkö kirjoissa, lauluissa, kuvissa tai peleissä tietynlaiset ihmiset aina tietyissä rooleissa?
- Millä tavalla lihavat hahmot esitetään?

- Alleviivataanko pyörätuolissa istuvan hahmon vammaisuutta, vai voiko vammaisen hahmo olla mukana tarinassa, joka ei koske vammaisuutta?
- Millaisia muita stereotypioita saattaa esiintyä oppimateriaaleissa?

Opetussuunnitelman tai kurssivalintojen toteutuminen

- Onko opetusryhmiä muodostettu perusteettomasti sukupuolen perusteella?
- Onko eri alueilla asuvilla oppilailla yhdenvertainen mahdollisuus valita esimerkiksi kaikkia kursseja?
- Pääseekö opetukseen mukaan taitotasosta riippumatta?
- Onko eri katsomusaineita tarjolla oppilaiden valintojen mukaisesti?

Oppilaan arviointi

- Huomioidaanko oppilaan kieli- tai kulttuuritausta arviointia suunniteltaessa?
- Arvioidaanko eri sukupuolia samojen kriteerien mukaisesti?
- Miten vammaisuus tai tuen tarpeet huomioidaan arvioinnissa?
- Ovatko koulun palkitsemiskäytänteet monipuoliset?

Oppimiserot

- Esiintyykö oppimiseroja oppilaiden kesken sukupuolen mukaan?

Oppilaanohjaus

- Saavatko oppilaat riittävää ohjausta opintoihin?
- Onko ohjaus suunnitelmallista?
- Millaisiin tilanteisiin ohjausta ja tukea saa?
- Onko annetun tuen laatu ja määrä yhdenvertaista oppilaan taustasta tai sukupuolesta riippumatta?
- Vaikuttaako oppilaan sukupuoli, vammaisuus tai alkuperä oppilaanohjaukseen?

Vuorovaikutustilanteet ja toimintakulttuuri

- Käytetäänkö vuorovaikutuksessa tarvittaessa apuvälineitä? (esimerkiksi kuvatuki, ruudunlukuapuväline)
- Onko vuorovaikutuksessa mahdollisuus käyttää eri kanavia? (esimerkiksi kokoukset kasvotusten, etäkokoukset, kirjallinen viestintä)
- Onko tulkin käyttö mahdollista?
- Onko käytetty kieli selkeää ja ymmärrettävää?
- Ovatko vuorovaikutustilanteet ilmapiiriltään kaikkia kunnioittavia?
- Tulevatko kaikki kuulluiksi?
- Pääseekö oppilas mukaan itseään koskevaan keskusteluun?
- Kirjataanko käsitellyt ja sovitut asiat? Pääsevätkö asianosaiset näkemään kirjaukset?

- Miten puheenvuorot jakaantuvat?
- Saavatko kaikki oppilaat myönteistä huomiota?
- Kasaantuuko kielteinen huomio tietyille oppilaille?
- Mitä yhteisiin asioihin vaikuttamisen mahdollisuuksia oppilailla on?
- Miten oppilaita tiedotetaan vaikuttamisen mahdollisuuksista?
- Onko koululla yhteisopettajuuden malleja?
- Tarvitaanko täydennyskoulutusta yhteisopettajuuteen?

Oppilaitoksessa järjestettävät yhteiset juhlat

- Ovatko juhlat kaikille soveltuvia?
- Miten koulun yhteisten juhlien järjestäminen kaikille sopivaksi on varmistettu?

Uskonnolliset ja uskonnollisesti sitouttamattomat tilaisuudet

- Onko uskonnolliselle tilaisuudelle järjestetty vaihtoehtoinen tilaisuus?
- Onko oppilaalla vapaus valita, mihin tilaisuuteen osallistuu?
- Onko tiedotus yhdenvertaista, ja kerrotaanko kaikkien tilaisuuksien sisällöt tiedotettaessa?
- Miten uskonnollisten ja korvaavien tilaisuuksien sisällöt varmistetaan yhdenvertaisiksi?

Kiusaamis-/häirintätilanteisiin puuttuminen

- Onko kiusaamis-/häirintätilanteisiin puuttumisesta tehty suunnitelma/toimintaohjeet?
- Onko kaikilla tiedossa, kuinka kiusaamisesta/häirinnästä ilmoitetaan?
- Onko kaikilla tiedossa, kuinka kiusaamiseen/häirintään puututaan?
- Kuinka seuranta on järjestetty?
- Miten hyvin häirinnän ja syrjinnän käsitteet ja ilmenemismuodot ovat henkilökunnan ja oppilaiden tiedossa?
- Miten ja minne häirintään ja syrjimiseen puuttumisen keinot on kirjattu?
- Miten koulussa ennaltaehkäistään häirintää?

Esteettömyys

- Ovatko tilat fyysisesti esteettömät ulkona?
- Ovatko tilat fyysisesti esteettömät sisällä? Onko ulkopuolinen henkilö tarkistanut esteettömyyden?
- Onko koulun ilmapiiri moninaisuutta hyväksyvä?

Digitaalinen saavutettavuus

- Ovatko koulun digitaaliset viestit selkeitä?
- Onko eri kieliryhmät huomioitu viestinnässä?

- Pääsevätkö kaikki tarpeelliset henkilöt käsiksi digitaaliseen viestintään?

Tiedotus ja viestintä

- Onko koulun viestintä selkeää?
- Onko viestintä ajantasaista?
- Onko kaikki oleellinen tieto saatavissa?
- Ovatko viestinnän kanavat suunniteltuja?
- Huomioiko viestintä moninaiset vastaanottajat, esimerkiksi eri kieliryhmät ja selkokieltä tarvitsevat?

Kieli

- Onko opetus kielitietoista?
- Onko oppilaalla mahdollisuus käyttää omaa kieltään?
- Saako oppilas oman äidinkieltensä opetusta?
- Onko oppilas kielitaitonsa mukaisessa suomen kieli ja kirjallisuus -oppiaineen oppimäärässä?

Uskonto/vakaumus

- Vaikuttaako oppilaan uskonto/vakaumus hänen toimintamahdollisuuksiinsa koulussa?
- Vaikuttaako oppilaan uskonto/vakaumus hänen arviointiinsa?
- Voivatko kaikkien uskontojen/vakaumusten edustajat tuoda yhdenveroisesti omaa uskontoaan/vakaumustaan esille?

Mielipide

- Onko oppilaalla mahdollisuutta esittää omia mielipiteitään?
- Harjoitellaanko koulussa rakentavaa keskustelua ja mielipiteen ilmaisemista?
- Kuinka huolehditaan siitä, etteivät mielipiteenilmaukset ole muita loukkaavia tms.?

Poliittinen toiminta

- Seurataanko opetuksessa ajankohtaisia yhteiskunnallisia asioita?
- Harjoitellaanko oman mielipiteen perustelemista?

Perhesuhteet

- Huomioidaanko koulun toiminnassa moninaiset perheet?
- Tuodaanko opetuksessa esille perheiden moninaisuus?

Terveydentila

- Onko koululla varauduttu poikkeaviin opetusjärjestelyihin oppilaan terveydentilan vuoksi?
- Onko henkilökunnalla ohjeet poikkeusjärjestelyjen vaatimiin käytännön toimenpiteisiin?

Vammaisuus

- Poistetaanko erilaisia toimintarajoitteita aiheuttavia rakenteita aktiivisesti niin fyysisestä kuin psyykkisestä ympäristöstä?
- Varmistetaanko koulussa, etteivät vammaisten oppilaiden osaaminen ja osallistuminen jää toimintarajoitteiden takia varjoon?
- Huomioidaanko vammaisten oppilaiden yksilölliset tarpeet?
- Huomioidaanko vammaiset huoltajat kodin ja koulun yhteistyössä?
- Miten koulussamme on kuvattu prosessi kohtuullisten mukautusten saamiseksi?

Sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen

- Tarjotaanko koulussa ikätasoista tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja seksuaalisista suuntautumisista?
- Pyritäänkö opetuksessa ja muussa kouluympäristössä torjumaan ennakkoluuloja?
- Puututaanko seksuaalisesta suuntautumisesta johtuvaan kiusaamiseen tai syrjintään?
- Huomioidaanko sukupuolen moninaisuus esimerkiksi koulun tilaratkaisuissa?
- Onko koulussa tarjolla tukiverkostoja, joiden puoleen oppilas voi tarvittaessa kääntyä seksuaalisuutta ja sukupuolen moninaisuutta koskeissa asioissa?
- Miten sukupuolitietoinen opetus toimii koulussamme?
- Miten ehkäistään sukupuolivähemmistöön kuuluvan oppilaan mahdollinen häirintä ja syrjintä?

Keskusteluissa voidaan käyttää työkaluna mm. [Erätauko-keskustelua](#). Työkaluna ristiriitatilanteiden selvittelyyn voidaan käyttää esimerkiksi vertaissovittelua (esimerkiksi [VERSO-ohjelma](#)).

Yhdenvertaisuusbingo

Tätä yhdenvertaisuusbingoa voidaan pelata oppilaiden kanssa ja käyttää keskustelun virittäjänä. BINGON pelaamisen sijaan väitteitä voidaan käsitellä oppilaiden kanssa myös keskustellen. Tarpeen mukaan opettaja voi avata oppilaille bingon käsitteitä.

Minä pääsen kulkemaan kaikkiin niihin tiloihin, joihin minulla on lupa ja tarve päästä.	Saan apua ja tukea tarvittaessa.	Tunnen oloni arvokkaaksi koulussa.	Minun vakaumustani kunnioitetaan.
Voin kertoa oman mielipiteeni.	Minun vakaumukseni otetaan ruokailussa huomioon.	Minua ei ole eroteltu muista ulkonäköni tai äidinkieleni perusteella.	Voin osallistua koulun juhliin.
Pääsen aina retkille mukaan.	Ymmärrän koulun viestit ja tiedotteet.	Opetajat ohjaavat minua kiinnostuksen ja taitojen perusteella, ei esim. ulkonäköni tai nimeni.	Pääsen halutessani vaikuttamaan yhteisiin asioihin.
Tunnen oloni turvalliseksi koulussa omana itsenäni.	Oppimateriaaleissa on minulle samaistuttavaa sisältöä ja kuvastoa.	Osaamistani arvioidaan monipuolisesti ja yhdenvertaisesti muiden kanssa.	En ole kohdannut häirintää pukeutumiseni perusteella.

Tämä yhdenvertaisuusbingo on tarkoitettu keskustelun virittäjäksi henkilökunnan kanssa mahdollisesti käytäviin keskusteluihin. Rastittamalla väittämiä, jotka toteutuvat koulussasi, saat pikakatsauksen yhdenvertaisuuden toteutumiseen. Bingoa voi käyttää oppilaiden ja huoltajien kanssa.

Meidän koulussamme...

pystyy liikkumaan esteettömästi.	toteutetaan seksuaalikasvatusta avoimesti, kunnioittavasti sekä kehitys- ja ikätasoisesti.	kunnioitetaan toisten vakaumusta.	opetetaan kielitietoisesti.	ohjataan oppilaita toiselle asteelle taitojen, osaamisen ja kiinnostuksen perusteella.
ymmärretään, että sukupuolidentiteettiä on enemmän kuin kaksi.	osaamista voi näyttää monilla erilaisilla tavoilla.	jokainen on arvokas ja arvostettu.	käytetään joustavia opetusjärjestelyjä.	ei käytetä toisista loukkaavia ilmaisuja.
puututaan kiusaamis- ja häirintätilanteita	kulttuurien moninaisuutta tuodaan esille	jokainen oppilas tietää, miten	saa olla sellainen kuin on ja	oppilaat saavat viiveettä

siin sekä ratkaistaan ne.	ja pidetään rikkautena.	vaikuttaa koulun yhteisiin asioihin.	erilaisuutta pidetään rikkautena.	tarvitsemaansa tukea.
oppilaiden huoltajat ovat aktiivisesti mukana tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelman teossa.	ei tytötellä eikä pojitella.	voi kertoa oman mielipiteensä.	ryhmiä ei muodosteta esim. sukupuolen perusteella.	oppilaiden ohjaus kuuluu kaikille työntekijöille.
toimintaa mukautetaan tarvittaessa niin että kaikki voivat osallistua.	ketään ei jätetä retkien tai opintokäyntien ulkopuolelle.	juhlat ovat kaikille soveltuvia.	ei erotella ketään ihonvärin tai äidinkielen perusteella.	on käytössä monipuolisia viestintätapoja.

Esimerkkisuunnitelma

a) Suunnitelman laatijat

Suunnitelmasta ilmenee, kuka sen on laatinut, miten oppilaat ovat osallistuneet suunnitelman laatimiseen, ja miten huoltajille on varattu mahdollisuus tulla kuulluksi edistämistoimenpiteistä.

b) Kuvaus tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustilanteen selvittämisestä

Suunnitelmasta on luettavissa, miten koulun yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotilannetta on kartoitettu ja miten kartoituksen tuloksia on arvioitu.

- oppilaitten, huoltajien ja opettajien tiedottaminen / kouluttaminen sekä osallistumistavat
- käytetyt kartoitustoimenpiteet (esim. kyselyt, keskustelut, tilastot)
- kartoituksen tulokset (yhdenvertaisuuden ja sukupuolten tasa-arvon edistämisessä havaitut koulun vahvuudet ja puutteet)
- arvio edellisten toimien onnistumisesta

c) Asetetut tavoitteet ja kehittämistoimenpiteet

Suunnitelmaan kirjataan yhdessä sovitut kartoitukseen perustuvat kehittämistavoitteet sekä konkreettiset toimenpiteet tavoitteiden saavuttamiseksi aikatauluineen ja vastuuhenkilöineen.

- tavoitteiksi ja kehittämistoimenpiteiksi 1–3 keskeisintä asiaa

Tavoitteiden ja kehittämistoimenpiteiden valmistelu:

- konkreettiset toimenpiteet
- aikataulut
- vastuuhenkilöt
- tiedotus koko kouluyhteisölle (oppilaat, huoltajat, henkilökunta)

d) Suunnitelman hyväksyminen ja toteutumisen seuranta

Suunnitelmasta ilmenee, miten se on hyväksytty ja miten suunnitelmasta on tarkoitus tiedottaa.

- suunnitelman hyväksyminen
- suunnitelman seurannasta päättäminen ja tiedottaminen

e) Suunnitelmasta ilmenee sen voimassaoloaika

Sanastoa

Tasa-arvo

Tasa-arvolla tarkoitetaan kaikkien sukupuolten yhtäläisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia sekä vallan ja resurssien tasapuolista jakautumista. Suomessa tasa-arvolilla ehkäistään sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää ja edistetään sukupuolten tasa-arvoa. Tässä aineistossa puhutaan tasa-arvosta, kun viitataan sukupuolten tasa-arvoon. Koulussa tasa-arvo tarkoittaa sitä, että lapsia tai aikuisia ei aseteta koulun arjessa eriarvoiseen asemaan sukupuolen perusteella.

Yhdenvertaisuus

Yhdenvertaisuudella tarkoitetaan kaikkien ihmisten samanarvoisuutta riippumatta heidän iästään, etnisestä tai kansallisesta alkuperästään, kansalaisuudestaan, kielestään, uskonnostaan tai vakaumuksestaan, mielipiteestään, poliittisesta tai ammattiyhdistystoiminnasta, perhesuhteistaan, vammaisuudesta, terveydentilastaan, seksuaalisesta suuntautumisestaan tai muusta henkilöön liittyvästä syystä. Suomessa yhdenvertaisuuslailla edistetään yhdenvertaisuutta ja ehkäistään syrjintää perustuen edellä mainittuihin ihmisen ominaisuuksiin. Sekä tasa-arvo että yhdenvertaisuus ovat perusoikeuksia ja tarkoittavat samaa asiaa: syrjimättömyyttä ja tasavertaisia mahdollisuuksia ihmisen eri ominaisuuksista huolimatta. Koulussa yhdenvertaisuus tarkoittaa sitä, että lapsia tai aikuisia ei aseteta

koulun arjessa eriarvoiseen asemaan ihmisen eri ominaisuuksien kuten ihonvärin, uskonnon tai terveydentilan vuoksi.

Muita käsitteitä:

AAC-menetelmät

AAC-menetelmät ovat puhetta tukevaa, täydentävää ja korjaavaa kommunikaatiota kuten tukiviittomia, kuvia, eleitä, kosketusta ja kehonkieltä.

Ableismi

Ableismi tarkoittaa sitä, että yhteiskunnassamme vammattomuus on normi. Vammattomuus on niin itsestään selvää, että vammaisuus määrittyy samalla ei-normaaliksi. Tämä aiheuttaa syrjintää vammaisia ihmisiä kohtaan. Ableismi näkyy suhtautumisessa ja asenteissa vammaisiin ihmisiin esimerkiksi niin, että vammaisen pätevyyttä tai kykyä selvitä eri tehtävistä saatetaan epäillä.

Antirasismi

Antirasismi on aktiivista ja tietoista toimintaa kaikkia rasismien muotoja vastaan. Tavoitteena on vähentää etnistä syrjintää, syrjivien käytäntöjen vaikutuksia ja kielteisiä ennakkoluuloja. Antirasistisen ajattelun ja toiminnan kautta pyritään tunnistamaan etuoikeuksia ja analysoidaan, kuinka ne ohjaavat omaa toimintaa. Samalla tunnistetaan ja puututaan rasismiin ja puretaan yhteiskunnassa vallitsevia rasismia tuottavia tekoja, käytänteitä ja toimintamalleja.

Perusopetuksessa antirasismi voi näkyä siten, että henkilöstö koulutautuu antirasismista ja perehtyy rasismien eri muotoihin, jotta voi tunnistaa ja purkaa niitä sekä omassa että koko yksikön ajattelussa ja toiminnassa. Antirasismi on jatkuva oppimisprosessi, johon tarvitaan tietoa, taitoa ja tunnetta. Lisäksi tarvitaan myös aikaa ja mahdollisuuksia ajatella ja toimia toisin.

Cisnormatiivisuus

On ajattelutapa, jonka mukaan ihmisen sukupuoli on sama kuin syntymässä määritelty ja on joko mies tai nainen. Opetuksessa cisnormatiivisuus näkyy oletuksena siitä, että kaikki lapset ovat cissukupuolisia tyttöjä tai poikia eikä anneta tilaa oppilaitten omalle pohdinnalle sukupuolista.

Cissukupuolisuus

Cis kuvaa sitä, että henkilön sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu vastaavat syntymässä määriteltyä sukupuolta ja sukupuoleen kulttuurissa liitettyjä odotuksia. Cisnainen on nainen, joka on syntymässä määritelty tytöksi. Cismies on mies, joka on syntymässä määritelty pojaksi.

Ennakkoluuloisuus

Ennakkoluuloisuus tarkoittaa muodostettuja mielipiteitä tai tuntemuksia jotain ihmisryhmää vastaan. Ennakkoluuloisuus on usein yhteydessä tiedon puutteeseen. Jos tarvittavaa tietoa ei ole käytettävissä, yksilö usein tukeutuu oletamaan tai kielteiseen tai myönteiseen tuntemukseen.

Kaikilla ihmisillä lienee ennakkoluuloja eli perusteettomia ennakkokäsityksiä toisesta ihmisestä tai ihmisryhmästä. Ennakkoluulot johtuvat usein tietämättömydestä: kun emme tunne asiaa, joudumme oletamaan ja yleistämään. Tämän seurauksena pidämme tiettyjä ihmisiä tai ihmisryhmiä määrätynlaisina. Ennakkoluulot ovat usein negatiivisia.

Eksotisointi

Eksotisoinnilla tarkoitetaan sitä, kun ei-valkoinen ihminen nähdään ainoastaan esimerkiksi hänen ihonvärinsä, uskontonsa tai kielensä ja niihin liittyvien stereotyyppien kautta. Eksotisoinnin avulla käytetään valtaa, esineellistetään ja tyypistetään ihminen tietyn ryhmän edustajaksi. Opetuksessa eksotisointi saattaa tulla esiin, jos esimerkiksi ruskea oppilasta pyydetään kertomaan Afrikasta, vaikka hän olisi asunut syntymästään saakka Suomessa eikä ole koskaan käynyt missään Afrikan maassa.

Esteettömyys ja saavutettavuus

Esteettömyydellä tarkoitetaan ihmisten moninaisuuden huomioon ottamista rakennetun ympäristön suunnittelussa, toteuttamisessa ja kunnossapidossa. Esteettömyydessä ei ole kyse vain liikkumisesta vaan siinä huomioidaan myös esimerkiksi näkemiseen, kuulemiseen, ymmärtämiseen ja kommunikaatioon liittyvät asiat. Perusopetuksessa esteettömyys tarkoittaa fyysisten tilojen miettimistä niin, että kuka tahansa kyvyistään riippumatta voi osallistua opetukseen ja koulun muuhun toimintaan.

Saavutettavuudella tarkoitetaan usein esimerkiksi palvelua ja viestintää, jotka soveltuvat kaikille. Saavutettavuutta on myös ihmisten moninaisuuden huomioon ottava ilmapiiri ja asenteet. Saavutettavuus tarkoittaa myös kielellistä saavutettavuutta, pyrkimystä siihen, että oppilaan osaaminen ja osallistuminen eivät jää kielellisten haasteiden varjoon.

Etuoikeus

Etuja, joita ihmiset tai ihmisryhmät saavat eri tilanteissa. Etuoikeudet perustuvat yhteiskunnan normeihin ja voivat olla myös tiedostamattomia. Esimerkiksi ihonväri, koulutustausta, kielitaito, kehotyyppi, sukupuoli ja vammaisuus vaikuttavat mahdollisuuksiimme toimia yhteiskunnassa eri asemissa. Etuoikeuksia pitää tarkastella, jotta voimme olla tietoisia omaan elämäämme vaikuttavista etuoikeuksista.

Samalla tulemme tietoisiksi myös niistä haasteista, joita emme itse joudu kohtaamaan tai niistä etuoikeuksista, joista emme itse pääse nauttimaan.

Koulussa on hyvä kiinnittää huomio esimerkiksi siihen, miten erilaiset oppilaat pääsevät mukaan koulun eri toimintoihin. Vaikuttaako sukupuoli, kehotyyppi tai ihonväri siihen, kuinka paljon tilaa oppilas saa tai ketkä joutuvat väistämään? Millaisia taitoja ja ominaisuuksia arvostetaan?

Eurosentrismi

Eurosentrismi eli Eurooppa-keskeisyys on maailmankuva, jossa eurooppalaisia arvoja pidetään "normaaleina" ja parempina kuin ei-eurooppalaisia arvoja. Ei-eurooppalaisia yhteiskuntia arvioidaan eurooppalaisten (ja muiden länsimaisten, kuten amerikkalaisten) kulttuuristen oletusten ja ennakoasenteiden termein opetuksessa eurosentrismi voi näkyä esimerkiksi siinä, miten erilaisista kulttuureista puhutaan materiaaleissa. Millaisia rooleja valkoisilla ja mustilla tai ruskeilla henkilöillä on esimerkiksi kirjallisuudessa?

Heteronormatiivisuus

Heteronormatiivisessa ajattelumallissa heteroseksuaalinen mies ja heteroseksuaalinen nainen edustavat luonnollisia, oikeutettuja, toivottuja ja jopa ainoita mahdollisuuksia olla ihminen. Heteronormatiivisuus heijastuu instituutioihin, rakenteisiin, ihmissuhteisiin ja käytäntöihin.

Mikäli opetus ei ole tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustietoista, heteroseksuaalisuutta saatetaan luonnollistaa esimerkiksi seksuaalikasvatuksessa esittämällä heteroseksuaaliset suhteet itsestään selvinä, luonnonlakeihin pohjautuvina ja luonnollisina sekä vaikenemalla seksuaalisesta ja sukupuoleen liittyvästä moninaisuudesta. Heteroseksuaalisuudesta ja naisten ja miesten välisistä suhteista puhutaan ja niitä kuvataan kirjoissa ja opetuksessa ja ne näkyvät koulun arjessa. Koulun tiloja kuten vessoja ja suihkuja jaetaan ajoittain kahdelle sukupuolelle. Oppilaat jakaantuvat ja jaetaan vapaaehtoisesti ja pakolla ryhmiin sukupuolen mukaisesti joissakin opetustilanteissa, kuten esimerkiksi liikunnassa. Homoseksuaalisuudesta saatetaan puhua marginalisoiden ja ei-heteroseksuaalisten ihmissuhteet ja seksi näyttävät heteroseksuaalisen mallin imitointina. Oppilaat, jotka käyttäytyvät heteroseksuaalisista mies- ja naisnormeista poiketen ovat vaarassa saada lesbo- tai homoleiman.

Häirintä

Häirintä on yhdenvertaisuuslaissa kiellettyä syrjintää. Laissa häirintä määritellään käyttäytymisenä, jolla loukataan henkilön tai ihmisryhmän ihmisarvoa tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti. Häirinnässä henkilö luo käyttäytymisellään kiellettyyn syrjintäperusteeseen, kuten esimerkiksi seksuaaliseen suuntautumiseen,

alkuperään tai vammaisuuteen, liittyvän toista henkilöä tai ihmisryhmää halventavan, nöyryyttävän, uhkaavan, vihamielisen tai hyökkäävän ilmapiirin.

Häirintä voi olla esimerkiksi halventavaa puhetta, ilmeitä tai eleitä, jotka loukkaavat kohteen ihmisarvoa. Häirintä voi kohdistua yksilön lisäksi myös ihmisryhmään. Esimerkiksi vammaisuuteen, ihonväriin tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvä nimitys on häirintää.

Seksuaalinen häirintä ja häirintä sukupuolen perusteella on tasa-arvolaisissa tarkoitettua syrjintää.

Seksuaalisella häirinnällä tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Sukupuoleen perustuva häirintä voi ilmetä esimerkiksi sukupuolen halventamisena tai alentamisen tai sukupuoleen perustuvana kiusaamisena.

Inkluusio

Inkluusio tarkoittaa yhdenvertaisuuteen pohjaavaa kasvatusta ja koulutusta, jossa jokaisella oppilaalla on oikeus saada tukea omalle kasvulleen ja kehittymiselleen. Se tarkoittaa kaikkien lasten yhteistä opetusta, joka järjestetään asianmukaisin tukitoimin ja jossa huolehditaan siitä, että myös vammaiset oppilaat ovat hyväksytyjä ja arvostettuja yhteisön jäseniä.

Inklusiivisessa toimintakulttuurissa edistetään osallisuutta, yhteenkuuluvuutta, yhdenvertaisuutta, moninaisuuden arvostamista ja tasa-arvoa kaikessa toiminnassa. Inklusiivinen toimintakulttuuri edellyttää opettajien ja henkilöstön ymmärrystä siitä, miten esimerkiksi vammaisuuteen, ihonväriin, sukupuoleen ja sen moninaisuuteen liittyvät asenteet näkyvät heidän omassa toiminnassaan ja koulun toimintatavoissa. Koulussa tulee tunnistaa oppilaitten keskinäisten kohtaamisten eriarvoistavia piirteitä sekä puuttua niihin vastuullisesti, sensitiivisesti ja johdonmukaisesti. Oppilaiden toimintaa tulee tukea inklusiivisesti niin, että jokaisella on mahdollisuus osallistua yhteiseen toimintaan omien taitojensa ja valmiuksiensa mukaan. Jokaisella on siis oikeus kuulua ryhmään ja tulla kohdatuksi tasa-arvoisesti ja yhdenvertaisesti. Inklusiivinen koulu muuttuu vastaamaan oppilaitten tarpeisiin eikä odota oppilaiden muuttuvan kouluun sopiviksi.

Intersektionaalisuus

Tarkastelutapa, jossa otetaan huomioon monien tekijöiden, kuten sukupuolen, iän, ihonvärin, katsomuksen tai yhteiskuntaluokan vaikutus samanaikaisesti. Meissä jokaisessa risteää monenlaisia eroja. Samalla ihmisellä voi olla monia etuoikeuksia esimerkiksi luokan ja ihovärin vuoksi ja toisaalta hän voi kohdata syrjintää sukupuolen tai vammaisuuden vuoksi.

Intersukupuolisuus

Tarkoittaa joukkoa erilaisia kehon variaatioita, joissa esimerkiksi kromosomit, sukuelimet tai hormonitoiminta eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset. Intersukupuolisuus tekee näkyväksi sen, että biologiankaan perusteella ihmisiä ei voi luokitella vain kahteen sukupuoleen. Intersukupuolisuus voi olla myös sukupuoli-identiteetti. Intersukupuolinen ihminen voi olla myös nainen, mies tai muunsukupuolinen.

Kansalliskieli

Kansalliskieli on perustuslaissa määritelty valtiollinen kieli eli Suomessa suomi tai ruotsi.

Kiusaaminen, syrjintä ja väkivalta

Kiusaaminen on haukkumista, ilkeitä puheita, yksin jättämistä tai eristämistä ryhmästä, tönimistä ja lyömistä. Kiusaamisteot vahingoittavat tai loukkaavat toista. Kiusatuksi joutunut ei pysty yleensä puolustautumaan tai vaikuttamaan saamaansa kohteluun. Kiusaaminen on usein ryhmäilmiö ja siihen liittyy aseman tavoittelua ryhmässä toista alistaen.

Yhdenvertaisuus on Suomessa perusoikeus. Perustuslain mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan. Syrjintää on se, että ihmistä kohdellaan huonommin kuin toista henkilökohtaisen ominaisuuden ja laissa säädetyn syrjintäperusteen perusteella.

Syrjintää on myös, kun näennäisesti neutraali sääntö, peruste tai käytäntö saattaa ihmisen muita epäedullisempaan asemaan henkilökohtaisen ominaisuuden perusteella. Välillistä syrjintää on esimerkiksi se, että pyörätuolilla liikkuva oppilas ei pysty käyttämään koulurakennusta tai pihaa kuten muut oppilaat.

Maailman terveysjärjestö WHO:n määritelmän mukaan väkivalta on vallan, kontrollin tai fyysisen voiman tahallista käyttöä tai sillä uhkaamista siten, että se kohdistuu toiseen ihmiseen tai ihmisryhmään ja johtaa tai voi johtaa vamman syntymiseen, kehityksen häiriytymiseen, perustarpeiden tyydyttämättä jäämiseen tai kuolemaan.

Kohtuulliset mukautukset

Yhdenvertaisuuslain mukaan koulutuksen järjestäjän on tehtävä asianmukaiset ja kulloisessakin tilanteessa tarvittavat kohtuulliset mukautukset, jotta vammainen henkilö voi yhdenvertaisesti muiden kanssa saada koulutusta. Mukautusten kohtuullisuutta arvioitaessa otetaan ensisijaisesti huomioon vammaisen ihmisen tarpeet ja lisäksi toimijan mahdollisuudet mukautusten tekemiseen.

Opetuksessa kohtuulliset mukautukset voivat olla esimerkiksi lisäajan antamista, suullisen suorituksen käyttämistä kirjallisen sijaan, tulkkipalvelun käyttöä, oppimisen tukea tai avustajan käyttöä.

Ksenofobia

Ksenofobia ei liity etnisiin eroihin kuten rasismi, vaan toisten ulkomaalaisuuteen, vieraisiin tapoihin, uskontoon tai puhetapaan. Se voi ilmetä yksilötasolla esimerkiksi asenteina, tylyinä kommentteina ja nimittelyinä, suvaitsemattomuutena, väkivaltana tai syrjintänä. Ksenofobiaa on selitetty muun muassa muukalaispelon synnynnäisyydellä tai kantaväestön tarpeiden, oikeuksien, työpaikkojen ja turvallisuuden puolustamisella. Ksenofobia-termiä voidaan kuitenkin käyttää väärin ja peittää sillä rasismia. Ks. Rasismi

Kulttuuri

Kulttuuri on opittu elämäntapa, johon kuuluu esimerkiksi taide ja kirjallisuus, ajattelun, käyttäytymisen ja tuntemisen tavat, elintavat, perinteet, vakaumukset, yksilön perusoikeudet, arvojärjestelmät.

Kulttuurisensitiivisyys

Kulttuurisensitiivisyys merkitsee kykyä ymmärtää eri taustoista tulevia yksilöinä ja tietoisuutta omista kulttuurisista lähtökohdista ja ennakkoluuloista. Siihen tarvitaan vuorovaikutustaitoja, arvostavaa kohtaamista ja viestintää. Kummallakin osapuolella on oikeus oman kulttuurinsa ilmaisuun ja sen kanssa hyväksytyksi ja kuulluksi tulemiseen.

Maahanmuuttaja

Maahanmuuttaja tai maahan muuttanut on ulkomailla syntynyt henkilö, joka asuu Suomessa ja on saanut oleskeluluvan. Termiä ei tule käyttää henkilöistä, joiden oletetaan olevan maahanmuuttajia nimensä, ulkonäkönsä tai äidinkieltensä perusteella, (ks. pakolainen, paluumuuttaja, kiintiöpakolainen, turvapaikanhakija, ulkomaan kansalainen, vieraskielinen <https://kotoutuminen.fi/keskeiset-kasitteet>; Ks. myös <https://www.oph.fi/fi/tietoa-meista/tarvitaanko-uutta-tai-paivitettya-kasitteistoa-kun-puhutaan-maahanmuutosta>)

Muunsukupuolisuus

Muunsukupuolinen ihminen voi olla sekä mies että nainen, jotain näiden väliltä tai kokonaan tämän jaon ulkopuolelta. Toiset käyttävät muunsukupuolisuus -sanaa yleiskäsitteenä erilaisille ei-binäärisille sukupuolille.

Normi ja normatiivisuus

Ihmisen elämää ohjaavat myös monet seikat, jotka on määritetty hänestä itsestään riippumatta. Normit ovat yhteiskunnallisia oletuksia ja odotuksia siitä, mikä on yleisesti hyväksyttyä, "normaalina" tai toivottavaa eri tilanteissa. Normatiivisuus kertoo siitä, mitä pidämme normaalina ja tavoiteltavana. Normit auttavat meitä toimimaan tilanteissa, mutta toisinaan normit ovat syrjiviä ja rajoittavat toimintaa. Normiin mukautumisen kautta saa usein etuoikeuksia ja toisaalta taas, jos rikkoo normeja tai ei mahdu niihin, saattaa tulle syrjityksi.

Kasvatuksessa ja opetuksessa on tärkeää huomata, että päivittäiset teot, ajatukset ja sanat saattavat perustua syrjiviin normeihin tiedostamatta. Normit ovat usein näkymättömiä ja ne huomataan vasta, kun joku rikkoo niitä. Suomessa vallitseva normi on valkoinen, keskiluokkainen, vammaton, cissukupuolinen ja hetero. Oppilaat ja heidän perheensä, jotka täyttävät nämä normit, saattavat päästä mukaan koulun eri toimintoihin vaivattomammin kuin muut tai saada positiivisempaa huomiota kuin muut.

Normikriittisyys, normitietoisuus

Normitietoisuus tarkoittaa ymmärrystä siitä, että erilaiset yhteiskunnalliset tapanormit ohjaavat ihmisten toimintaa, usein tiedostamatta, sekä sitä, että lisätään tietoa normeista ja normien vaikutuksesta yksilöihin ja toimintaan.

Normikriittisyys tarkoittaa sitä, että tarkastellaan normeja kriittisesti ja tunnistetaan mitkä normit ovat rajoittavia ja tuottavat epäoikeudenmukaisuutta ja mitkä normit taas ovat tarpeellisia ja voimauttavia. Kun normit on tehty näkyviksi ja tarkasteltu, mitkä normit syrjivät tai rajoittavat, kehitetään uusia tapoja, menetelmiä ja rutiineja, jotka lisäävät yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa

Koulussa normitietoisuus ja -kriittisyys auttavat opettajia ja muuta henkilöstöä tarkastelemaan omia asenteitaan ja odotuksiaan sekä toiminnassa esiintyviä rutiineja uusista näkökulmista. Kohdistuuko oppialisiin oletetun sukupuolen mukaisia odotuksia? Rajoittavatko normit joidenkin valintoja vai tapaa olla? Entä miten normit vaikuttavat siihen, ketkä saavat huomiota, tilaa ja näkyvyyttä? Voivatko kaikki olla mukana kaikessa toiminnassa yhdenvertaisesti ja tuntea itsensä hyväksytyiksi, ilman rajoittavia normeja?

Osallisuus

Osallisuus on kuulumisen tunnetta ja sitä, että saa edellytykset osallistua, tulla kuulluksi, ilmaista mielipiteensä, vaikuttaa ryhmään ja tuntea olonsa turvalliseksi.

Osallisuus on vapaaehtoista eikä tarkoita samaa kuin osallistuminen tai osallistaminen. Osallisuus toteutuu, kun lapsi tai nuori saa riittävästi tietoa itseään koskevista suunnitelmista ja päätöksistä, pystyy ilmaisemaan oman mielipiteensä niistä sekä tulee kuulluksi ja voi vaikuttaa itseään koskeviin asioihin.

Osallisuuden kokemukseen voi vaikuttaa myös tahallinen tai tahaton kommentti tai teko, joka vahvistaa ja ylläpitää esimerkiksi rasistisia, homofobisia tai muita syrjiviä stereotyyppioita. Puhujan harmittomiksi kokemat kysymykset tai kommentit voivat olla niiden kohteeksi joutuvalla loukkaavia ja toistuvia. Tällaisia kommentteja kutsutaan myös mikroaggressioiksi. Koulussa mikroaggressioita voi esiintyä esimerkiksi, kun ruskean, Suomessa syntyneen oppilaan suomenkielentaitoa keuhataan tai jos jatkuvasti virheellisesti oletetaan, että oppilaalla on äiti ja isä.

Pedagoginen esteettömyys

Pedagoginen esteettömyys tarkoittaa opetuksen avoimuutta ja oppilaiden moninaisuuden ja erilaisten edellytysten huomioimista opetuksessa.

Rasismi

Rasismi on ajatusmalli, jossa joitakin ihmisryhmiä määritellään alempiarvoiseksi esimerkiksi ihonvärin, kansalaisuuden, kulttuurin, äidinkielen tai uskonnon perusteella. Rasismi kumpuaa valkonormatiivisuudesta (kts. valkonormatiivisuus), joka perustuu rotuoppiin ja käsityksiin valkoisista eurooppalaisista tai muista länsimaalaista muita ylempinä ja arvokkaampina ihmisinä. Rasismi voi ilmetä vihapuheena, syrjintänä, väkivaltana tai näennäisen neutraaleina käytäntöinä, sanoina ja tekoina, jotka tosiasiallisesti saattavat loukata ihmisiä ja sulkea heitä ulos eri tilanteista. Rasismia syntyy rodullistamisen kautta. Rasismia ilmenee eri muodoissa, ja siitä johtuen rasismia on kaikkialla ja se ilmenee usein tavoilla, joita voi olla vaikeaa tunnistaa.

Vuorovaikutuksessa ilmenevä rasismi on esimerkiksi huutelua ja nimittelyä kadulla tai mikroaggressioita eli esimerkiksi kysymyksiä ja kommentteja, jotka voivat olla tahattomia ja hyväntahtoisiakin, mutta jotka kuitenkin toiseuttavat ja rodullistavat.

Sisäistetyllä rasismilla tarkoitetaan sitä, että rasismi voi sisäistyä itseinhoksi tai kokemukseksi omasta huonommuudesta, joka voi vaikuttaa negatiivisesti esimerkiksi kasvuun ja oppimiseen. Sisäistetty rasismi liittyy vähemmistöstressiin.

Perusopetuksessa sisäistettyä rasismia saattaa syntyä, mikäli valkonormatiivisuutta ei tunnusteta ja pureta pois koulun toiminnasta.

Rasismi voi näyttäytyä myös rakenteissa, kuten työelämässä, koulutuksessa ja kasvatuksessa syrjivinä toimintatapoina ja prosesseina, joissa organisaatiot, yritykset, laitokset ja virastot syrjivät joko välittömästi tai välillisesti tiettyjä ihmisryhmiä.

Rakenteellinen rasismi ilmenee toistuvina toiseuttavina ja rodullistavina tekoina ja toimintatapoina, joihin ei useinkaan kiinnitetä huomiota – mikäli ei ole itse niiden

kohteena. Syrjintätapauksia ei tulisi aina nähdä pelkästään yksittäisinä tapauksina, vaan on pyrittävä myös tunnistamaan niiden taustalla vaikuttavia laajempia arvoja ja ajatusmalleja, jotka tuottavat rasismia.

Rakenteellista rasismia koulussa voi olla esimerkiksi maahanmuuttotaustaisten oppilaitten ohjaaminen tietyille aloille tai nimeltään vieraskielisen oppilaan sijoittaminen tarpeettomasti S2-oppimäärän opetukseen. Vähemmistöihin kuuluvat oppilaat joutuvat myös muita useammin kiusatuiksi.

Risteävät erot

Intersektionaalisuus tarkoittaa risteäviä tai toisensa leikkaavia eroja yksilöiden identiteettien välillä.

Intersektionaalisuus on tapa kuvailla ja analysoida miten yksilön asemaan ja ryhmäidentiteettiin vaikuttavat sukupuolen lisäksi monet muut erot, kuten yhteiskuntaluokka, etninen alkuperä, seksuaalinen suuntautuneisuus ja ikä.

Moniperustainen syrjintä on syrjintää, joka perustuu useamman risteävän perusteen tai ominaisuuden/identiteetin yhdistymiseen ja keskinäiseen vuorovaikutukseen. Esimerkiksi maahanmuuttajataustaiset tytöt voivat joutua syrjityiksi sekä sukupuolensa että etnisyytensä perusteella.

Representaatio

Ihmisryhmien mahdollisuus tulla kuulluksi ja nähdyksi yhteiskunnassa, esimerkiksi mediassa. Perusopetuksessa moninaista representaatiota voi lisätä esimerkiksi näiden kysymysten avulla: Ketkä näkyvät teksteissä ja esimerkeissä? Kenen kulttuuria ja historiaa opetetaan? Millaisia samaistumiskohteita tarjotaan esimerkiksi ruskeille lapsille, vammaisille lapsille tai eri sukupuolta oleville lapsille? Minkälaista kuvaa eri sukupuolista tai suomalaisuudesta luodaan? Kenen kanssa järjestetään yhteisiä tapahtumia? Näkykö näissä moninaisuus?

Segregaatio

Segregaatio tarkoittaa eriytymistä. Sukupuolen mukainen segregaatio työelämässä ja koulutuksessa tarkoittaa töiden, tehtävien ja koulutusalojen jakautumista naisten ja miesten aloiksi ja töiksi.

Seksuaalinen suuntautuminen

Seksuaalinen suuntautuminen kertoo siitä, keneen henkilö tuntee vetovoimaa emotionaalisesti ja/tai eroottisesti. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuteen kuuluvat esimerkiksi homous, lesbous, biseksuaalisuus ja heteroseksuaalisuus.

Selkokieli

Selkokieli on erityinen kielimuoto, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi. Selkokieltä voi sekä kirjoittaa että puhua.

Sisäistetty rasismi

Sisäistetyllä rasismilla tarkoitetaan sitä, että rasismi voi sisäistyä itseinhoksi tai kokemukseksi omasta huonommuudesta, joka voi vaikuttaa negatiivisesti esimerkiksi kasvuun ja oppimiseen. Sisäistetty rasismi liittyy vähemmistöstressiin. Myös muita ennakkoluuloja voi sisäistää, esim. sisäistetty homofobia.

Stereotypia

Stereotypia viittaa vakioituun mielikuvaan johonkin tiettyyn ryhmään, kuten johonkin etniseen ryhmään kuuluvista ihmisistä. Stereotypia on tyypillisesti liioitellusti yksinkertaistettu mielipide, ennakkoluuloinen asenne tai kritiikitön arvio.

Stereotyyppien muodostuminen on osa liiallisen yleistämisen ilmiötä: kaikkien tiettyyn ryhmään kuuluvien oletetaan käyttäytyvän samalla tavoin ja jakavan samat keskeiset piirteet.

Sukupuolietoisuus ja sukupuolivastuullisuus

Sukupuolietoisuus tarkoittaa taitoa huomata sukupuolittuneita käytäntöjä ja sukupuolinormeja, jotka usein ovat tiedostamattomia. Sukupuolietoisuus on herkkyyttä tunnistaa yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita, joissa sukupuoli rajoittaa ihmisten toimintaa sekä taitoa purkaa näitä rakenteita. Sukupuolesta riippumatta jokaisella on samat oikeudet sekä mahdollisuudet osallistua ja toimia.

Sukupuolietoisuuden rinnalla on käytetty sukupuolivastuullisuuden käsitettä, joka korostaa henkilöstön vastuuta ottaa huomioon tasa-arvoon liittyviä kysymyksiä.

Sukupuolinäkökulmaa ei voi ohittaa kasvatuksen ja opetuksen käytännöissä. Edellä mainittuihin käsitteisiin liittyy opettajien ja muun henkilöstön eettinen vastuu ottaa sukupuolen vaikutukset huomioon.

Perusopetus on sukupuolietoista. Sukupuolietoinen opetus perustuu herkkyydelle tunnistaa yksilöllisyys ja persoonallisuus jokaisessa oppijassa. Opetuksessa pyritään siihen, ettei oppilasta sosiaalisteta hänen ulkoiseen sukupuoleensa.

Sukupuolietoisessa opetuksessa tunnistetaan sukupuolittavia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia tekijöitä sekä kyseenalaistetaan ja puretaan niitä sukupuolten tasa-arvoa rakentaen. Oppilaita ohjataan yksilöllisiin valintoihin ja lievitetään täten opinto-, koulutus- ja uravalintojen eriytymistä eli jakoa mies- ja naisaloihin. Käytännössä sukupuolietoisuus näkyy siten, etteivät opetuksen ja ohjauksen käytännöt ylläpidä eivätkä uusina tyttöjen ja poikien jakoa erillisiin ryhmiin.

Sukupuolten tasa-arvo kattaa myös sukupuolen moninaisuuden eli hyväksyy ajatuksen, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi. Seksuaalisten suuntautumisten ja identiteettien moninaisuuden tunnistaminen kuuluu sukupuolitietoiseen opetukseen ja ohjaukseen. Sukupuoli-identiteetti muodostuu monesta tekijästä yleensä varhaislapsuudessa. Se määrittää yksilön sisäistä kokemusta ja tietoisuutta sukupuolestaan. Sukupuoliroolien käyttäytymismallit ovat kulttuuri-, paikka- ja aikasidonnaisia periaatteita, joiden mukaan yksilön oletetaan käyttäytyvän yhteisössä.

Sukupuoli

Sukupuoli on käsite, joka voidaan määritellä monella eri tavalla. Sukupuoli voi tarkoittaa esimerkiksi juridista, henkilötunnukseen perustuvaa sukupuolta, biologista (engl. sex) sukupuolta tai kulttuurista (engl. gender) sukupuolta.

Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Useimpien ihmisten sukupuoli-identiteetti vastaa heille syntymässä määritellyä sukupuolta. Sukupuoli-identiteetti on kuitenkin aina yksilöllinen.

Sukupuolen ilmaisu tarkoittaa sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Sukupuolen ilmaisu voi olla pukeutumisesta tietyille sukupuolelle tyypillisinä pidettyihin vaatteisiin tai käyttäytymistä tai elehtimistä sellaisilla tavoilla, joita pidetään esimerkiksi naiselle tai miehelle ominaisina.

Sukupuoliristiriita tarkoittaa sitä, että ihmisen tunne omasta sukupuolesta ei vastaa hänen kehoaan eikä toisten hänessä näkemää sukupuolta.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ne ihmiset, joiden biologinen, sosiaalinen tai psyykinen sukupuoli eivät vastaa toisiaan. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat esimerkiksi transsukupuoliset, muunsukupuoliset, transvestiitit, sukupuolettomat ja intersukupuoliset henkilöt. Transsukupuoliset henkilöt kokevat, ettei heidän sukupuolensa vastaa syntymässä määritellyä sukupuolta. Muunsukupuolinen henkilö ei koe kuuluvansa selkeästi mies- eikä naissukupuoleen. Transvestiiteilla on tarve toisinaan ilmaista pukeutumisellaan tai muilla tavoin eri sukupuolta. Intersukupuolisella henkilöllä sukupuolta määrittelevät fyysiset ominaisuudet eivät ole synnynnäisesti yksiselitteisesti miehen tai naisen. Sukupuolivähemmistöä ei pidä sekoittaa seksuaalivähemmistöihin, koska sukupuoli-identiteetti ei kerro seksuaalisesta suuntautumisesta tai mieltymyksistä. Sukupuolistereotyyppiat ovat pelkistettyjä tai kaavamaisia odotuksia ja oletuksia siitä, millaisia miehet ja naiset yleensä ovat tai miten naisten ja miesten pitäisi käyttäytyä ollakseen ”oikeanlaisia”. Sukupuolistereotyyppiat ovat pitkälti tiedostamattomia, syvälle kulttuuriin juurtuneita ”itsestäänselvyyksiä”. Stereotyyppiat ylläpitävät osaltaan eriarvoisuutta.

Sukupuolen moninaisuus

Viittaa siihen, että sukupuoli koostuu yksilöllisistä ja ainutlaatuisista piirteistä, jokaisen sukupuoli on siis moninainen. Ilmaisulla viitataan siihen, että sukupuoli on moninainen ilmiö, joka ei ole pelkistettävissä vain kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen.

Sukupuolineutraali

Käsite on kasvatuksen ja opetuksen kontekstissa lähtökohtaisesti epäsopeva, koska neutraalius estää näkemästä sukupuolen vaikutusta. Kuitenkin sukupuolineutraali on silloin tarkoituksenmukainen käsite, kun pohditaan esimerkiksi kieltä ja puhetapoja. Puhetapojen tarkastelu onkin tärkeä osa sukupuolitietoisessa opetuksessa. Sanat ja ilmaisut rakentavat arjen toimintaa ja todellisuutta. Suomen kielessä on paljon sukupuolittuneita ammattinimikkeitä (palomies, tiedemies, esimies), mutta näitä voidaan muuttaa esimerkiksi käyttämällä sanoja palopelastaja, tutkija ja esihenkilö arkikielessä.

Suomi/ruotsi toisena kielenä

Oppilas voi opiskella suomi toisena kielenä ja kirjallisuus –oppimäärää (myöhemmin S2), jos hänen äidinkieltensä ei ole suomi, ruotsi tai saame tai hänellä on muutoin monikielinen tausta. S2-oppimäärän opiskelun lähtökohtana on oppilaan suomen taidon taso ja oppimisen tarve.

Toiseuttaminen

Prosessi, jossa itseä pidetään neutraalina arvona ja siitä poikkeavia ihmisiä tai ihmisryhmiä negatiivisina. Toinen nähdään normista poikkeavana ja alempiarvoisena esimerkiksi ihonvärin, terveydentilan, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, uskonnon tai kielen vuoksi. Toiseuttaminen on eristävää ja poissulkevaa. Se jakaa ihmiset “meihin” ja “heihin”. Toiseuttamista on myös toisten erilaisuuden suhteeton korostaminen.

Koulussa toiseuttaminen voi näkyä siinä, että ihmistä tai asioista puhutaan stereotyyppisesti tai eriarvoistavaan sävyyn. Hyvä periaate onkin ajatella, että kaikista ihmisistä – vammaisista, homoista, eri ikäisistä, ruskeista, transsukupuolisista, muslimeista – puhutaan, niin kuin he olisivat huoneessa läsnä.

Transsukupuolisuus

Transsukupuolisen ihmisen sukupuoli-identiteetti ei vastaa hänen syntymässä määritettyä sukupuoltaan. Esimerkiksi transnaiset on usein syntymässä määritetty pojaksi. Transsukupuolinen henkilö voi olla nainen, mies tai esimerkiksi muunsukupuolinen.

Turvallisempi tila

Turvallisempi tila on puolueeton paikka, jossa ei esiinny uhkaavia konflikteja, kritiikkiä, tekoja, ideoita tai uhkaavaa puhetta.

Uskonnonvapaus

Uskonnonvapaus on perustuslain takaama ja uskonnonvapauslain määrittämä oikeus. Uskonnonvapaus tai vakaumuksenvapaus voidaan jakaa kolmeen osaan: vapaus harjoittaa uskontoa (positiivinen uskonnonvapaus), vapaus olla osallistumatta uskonnonharjoitukseen (negatiivinen uskonnonvapaus) ja valtion tasapuolinen suhtautuminen kaikkiin katsomuksiin.

Katsomus

Katsomus tarkoittaa yksilön tai yhteisön kokonaiskäsitystä todellisuudesta, sen luonteesta ja arvosta, käsityksiä tiedosta ja tietämisen mahdollisuuksista.

Katsomuksella tarkoitetaan maailmankatsomuksia ja elämäkatsomuksia, jotka taas sisältävät maailmankuvan, etiikan ja arvot sekä tietoteorian. Katsomus on siis inklusiivinen käsite, joka kattaa alleen niin uskonnolliset, poliittiset kuin ei-uskonnolliset tavat hahmottaa maailmaa. (Opetushallitus: <https://www.oph.fi/fi/kieli-katsomus-ja-kulttuuritietoisuus-katsomusaineissa>)

Katsomuksellinen yhdenvertaisuus

Katsomuksellinen yhdenvertaisuus tarkoittaa sitä, että jokainen oppilas saa kokea olevansa tervetullut kouluunsa riippumatta omasta uskonnollisesta, katsomuksellisesta tai maailmankatsomuksellisesta taustastaan. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteitten mukaan kulttuurinen moninaisuus nähdään koulussa rikkautena. Koulu opettaa hyväksymään erilaisuutta ja keskustelemaan kunnioittavasti kaikkien kanssa. Koulun toimintakulttuuria kehitetään kohti avoimuutta, kunnioitusta ja yhteisöllisyyttä. Ymmärrys ja arvostus erilaisuutta kohtaan muodostavat perustan yhteiselle hyvinvoinnille.

Valkonormatiivisuus

Normi, joka kumpuaa käsityksistä valkoisista eurooppalaisista tai muista länsimaalaista muita ylempinä ja arvokkaampina ihmisinä. Valkoisuus toimii usein tiedostamattomana normina, jota vasten vertaamme kaikkea. Se suojaa niitä ihmisiä, jotka kuuluvat sen piiriin, ja antaa heille valta-aseman. Valkoisuus ei liity pelkästään ihonväriin, vaan se on laajempi valtaan liittyvä rakenne. Esimerkiksi saamelaiset, romanit tai venäläiset eivät useinkaan mahdu valkoiseen normiin, vaikka he ihonväriltään saattavat olla valkoisia. Se, ketkä kuuluvat valkoisuusnormin piiriin, voi olla hankala määritellä: kenellä on valta määritellä, kuka kuuluu normiin?

Koulussa valkonormatiivisuus voi näkyä siinä, että ihmisten tekoja selitetään esimerkiksi ihonvärin, uskonnon tai kielen perusteella: esimerkiksi ajatukset siitä, että

ruskeat ja mustat pojat ovat fyysisesti aktiivisia tai että ruskeat ja mustat tytöt pitävät hoivaamisesta.

Vammaisuus

Vammaisiin henkilöihin kuuluvat ne, joilla on sellainen pitkäaikainen fyysinen, kognitiivinen, psyykinen, sosiaalinen tai aisteihin liittyvä toimintarajoite, joka yhdessä erilaisten esteiden kanssa osallistumisen yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa.

Vammaisuus ei ole toimintarajoitteisen henkilön oma ominaisuus, vaan koostuu niistä esteistä ja rajoitteista, jotka syntyvät suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Niitä voivat olla esimerkiksi syrjivät asenteet, toimintarajoitteisille soveltumattomat tilat ja vuorovaikutuksen esteellisyys. Ongelmien ilmenemisen syyksi nähdään yhteiskunnan kyvyttömyys muotoutua kaikille saavutettavaksi ja tuottaa sopivia palveluja vammaisille henkilöille.

Koulussa vammaisuus tulee ottaa huomioon ympäristössä, opetuksessa ja tukitoimissa sekä muussa vuorovaikutuksessa siten että vammaisen oppilas on yhdenvertaisessa asemassa muiden kanssa.

Vähemmistöstressi

Vähemmistöstressi syntyy muun muassa syrjinnän kokemuksista ja pelosta, ympäristön odotuksista tai erilaisuuden tunteesta aiheutuvasta henkisestä kuormituksesta vähemmistöön kuuluvalle henkilölle. Stressi heijastuu suurempana riskinä psyykkiseen ja fyysiseen sairastamiseen.

Esimerkiksi jatkuva toiseuttaminen, eksotisointi ja rodullistaminen voivat kasautua ja vaikuttaa negatiivisesti fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen ja hyvinvointiin sekä muuttaa henkilön sosiaalista käyttäytymistä.

Välitöntä syrjintää tapahtuu kun, jotakuta kohdellaan epäsuotuisammin kuin jotakuta muuta kohdellaan, on kohdeltu tai kohdeltaisiin vertailukelpoisessa tilanteessa.

Välillistä syrjintää on toiminta, jossa näennäisesti puolueeton sääntö, peruste tai käytäntö asettaa henkilön tosiasiallisesti eri asemaan muihin vertailun kohteena oleviin nähden.

Yhteisöllisyys

Yhteisöllisyys on vuorovaikutuksessa syntyvä yhteenkuuluvuuden tunne. Se on ihmisten läheisyyttä ja jakamista sekä osallisuutta yhteisiin asioihin ja toimintaan. Yhteisöön kuuluminen on yksi ihmisen perustarpeista ja yksilön kehityksen perusta.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteitten mukaan yhdessä tekeminen ja osallisuuden kokemukset vahvistavat yhteisöä. Oppimisessa painottuu myös yhdessä

oppiminen ja yhteisön merkitys yksilön kannustamisessa. Vuorovaikutus, yhteistyö ja monipuolinen työskentely ovat yhteisön kaikkien jäsenten oppimista ja hyvinvointia edistäviä tekijöitä. Oppiva yhteisö tunnistaa moninaisuuden myös oppimisessa ja toimii joustavasti erilaisissa tilanteissa. Kiusaamista, väkivaltaa, rasismia tai muuta syrjintää ei hyväksytä ja epäasialliseen käytökseen tulee aina puuttua. Oppijoita ohjataan näkemään kulttuurinen moninaisuus lähtökohtaisesti myönteisenä voimavarana.

Lähteet:

Eskola, Pinja aka "Kynäniekka" 2021: Paha ableismi – miten se näkyy? Blogiteksti.

Fem-R: Feministinen ja antirasistinen sanasto

Invalidiliitto: Esteettömyys

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609

Löytty, Olli 2005: Toiseus. Teoksessa: Huttunen, Laura, Löytty, Olli & Rastas, Anna 2005: Suomalainen vieraskirja. Vastapaino

Oikeusministeriö 2021: Yhdenvertainen Suomi. Valtioneuvoston toimintaohjelma rasismien torjumiseksi ja hyvien väestösuhteiden edistämiseksi. Oikeusministeriön julkaisuja. Mietintöjä ja lausuntoja 2021:34.

Seta: Sateenkaarisanasto

Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus: Sukupuolen moninaisuuden sanasto.

Opetushallitus 2015: Tasa-arvotyö on taitolaji

Opetushallitus 2019 Mukana! Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyö toisella asteella

Tasa-arvovaltuutettu: Häirintä

THL: Tasa-arvosanasto

THL: Vammaisuus

THL: Verkkokoulutus antirasismista ammattilaisille

Yhdenvertaisuuslaki 2014/1325

Yhdenvertaisuusvaltuutettu: Häirintä

Yhdenvertaisuusvaltuutettu: Rasismi

Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020: Selvitys afrikkalaistaustaisten henkilöiden kokemasta syrjinnästä.